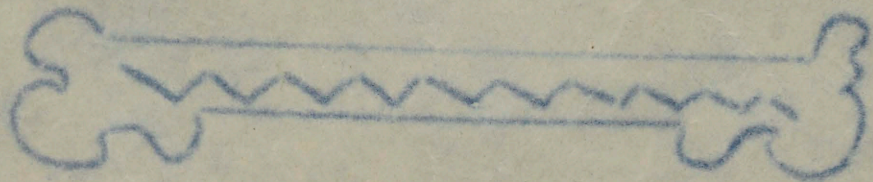

13522

9. SILLIDIRK.

EESTI WALGUSTU

SE AJAJÄRK.

22595

Chr. Furgensi palj. Tartus: Botaanika 70.

TARTU 1929 a.

EESTI AJALUGU.

Peame tähendama, et 18a. s. on välis-
te tähtsusega, sest see aastarada on
loomud püües Põhjarõja tõttu. On siis
loomulik, et harata vaatllemist sel-
lest ajast. Uuem aeg algab siis 18a.
s., kuna selle selkain olemis-etteval-
mistusens-ellkäivale. 18a. s. on Eesti-
le saatuslikus-oorupuntumise
ajajärques-ida pooliste naabritega.
Sreigi Sakslased tsomitavad seda, et
kene mõju ei ole tagajärjetars-jää-
nud. On loomulik, et arenemis-va-
herord sellest ajast meil siis-kene-
lastega paralleelne on. Kuna meil
õigusline raar selmi ees-seisab, siis-
voime pilku naugemale heita. Har-
name peale sakslaste tulekuga.
Eesti iseseisvuse ajal oli Eestlane
vaba mees. Ka vangid olid vabad.
Kõlitses-demokraatlik põhimõte.
Eestlane on loomupoolst demokraat.
Ühismajapidamine puudus-sel ajal,
suid oli küll ühises-tarvitami-
sas-mets-ja vesi. Peale selle olid

-2-
sa karjamaad ühised. Habameelsete
seisukohale teevad sarnased oma
tuleruga lõpu. Kõik meie senised
ülemadki said alamates. Eestla-
se õiguse mõiste lüüati ümber. En-
dise Rooma õiguse asemel kas-
utas maaoma feodaal õigust. Rah-
val ei ole mingit õigust. See kõik
on measa mõjunud Eestlase hinge
peale ja on loonud temale karvala
karakterit, sest õigusega ei olnud
midagi püäle hakata, seda temal
ei olnud. Tema pidi herra sõna
kuulama. Tuleb muustab seda as-
ga juht, Karval Hans ja vanapa-
gan. Teisene töid tema ellen suuri
muudatusi mitmed kohustused:

1) Muudatus; mis halvasti mõjus,
oli kohustus sõtta minna herra
kõrval paganale vastu.

2) Hakati talupojalt maa eest
ma, min. decima procentum, s.o.
kümnise maa, Rooma. ransoni
seaduse järgi. See tuli kirikute
õiguse nõudmiste meile. Kuna aga
kirikud erialgul juhtisid kohal

-3-
seisis, siis pani tema selle maa pe-
le. Et aga maa herradel võis vutet
peremeestel raha vähe oli ja kirikute
sõdijatele pidid maa maa, ma,
siis andsid nad selle taru maa,
Sarnased maaomanikud said siis
õiguse kümnendise maa kirise
nõuda. Kümnendise maa ei olnud
küll maa maa, kuid see tä-
hendab täielikku uute herra
võimu. Talupoeg pole enam vaba-
mees. Seda maa võis näte saa-
da ainult sunduse teel. See oli ka
majapidamis-seisukohalt küllalt
määr, sest seda oli hävitand me-
hed, kui ka majapidamise. See küm-
nise maa lõas eridole ja piisno-
pile. Ka sarnamaal tuli sama näte
tus-päevakorrale. Ka Sarnamaal
erialgul on kümnist maa, si
ole teada. Meil määrati maa üs-
suseks adramaa. See oli erialgne
majandusline üsus ja tähendab
seda, et adramaas nimetarse
seda majanduslist üsust, mida
üks mees harras ühe aasta jooks-
ul ühe hobuse ärra ja adrega.

See majandusline ürrus on siis ad-
namaa nime all tuntud. See ürrus
ei ole Germani ega ka mitte Eesti oma.
Saksalased olid seda ise väljast-
poolt laenanud. Aga jooksul tuleb
juure veel maa mares, mida nime-
tasse "Zins". See majuneb juba vara-
kult maa maresur. Maaherral oli
õigus seda maresu sisse nõuda
sua alamatel. Piiskopil jäi õi-
gus appeleerida. Siin sai laenu-
he sõnu- küvesti korraldet kind-
lamale alusele. Kui maaherral
julgeolek kindlustatud oli, ei lep-
pind tema enam rünnisega, vaid
harras nõudma juba rünnist rünni-
me kordelt. Oli maal tarvis põllu-
pidajaks hakata. Sarnast maapi-
damist, kus peremees ise maapi-
daks on, nimetati Allodia. Laenu-
maa ehk feodumi pere mehe õigused
maa peale on palju väiksemad,
kui Allodia maal. Tema võib seda
omars pidada ja minnida. Feodu-
mid olid juba 1238-1240 olemas.
Võib isegi olla, et juba varem sar-
nane nörd maresmas oli. Seal, kus

enam midagi karta ei olnud, võeti
rahvalt maa ära ja saeti sarna-
ne maapidamine sisse. See viidi
läbi juba enne malt Elbe jõe juures.
Slaavlaste seas, kus Germaania-
sed meilt maad ära võtsid. Siin
oli juba siis 13 a. s. sarnane nörd
mares. Kui sakslased siia tulid,
on loomulik, et ka siin sarnane
nörd maresma pandi. Allodia-
test mõeldakse vähem 1274-1282 a.
Järvamaal, Harju ja Viirumaal.
Herrade kars-olud isse suuremad
ja kultiveeritud maad. Nii kult-
iveeritud maad oli palju maresi-
rum osta, kui harida kultivee-
rimata maad. On loomulik, et
sakslane kui võitja, suandas-
est rääki siis ka kultiveeritud
maa. Ostuteel suundamine oli
raha puudusel võimata, siis oli
pea abinõu, et maa rahvas ära
tapeti ehk vägivallaga maa ära
sai võetud. Sellest mõnele 1280
a. Järvamaal piiskop (Follem)?
kes teeb lepingu, et ei tohi vägi-

valdrelt mitte maid ära võtta. On siis
iseenesest mõistetav, et sarnane ära-
võtmine olemas oli. Lieber census
Daniae on näidanud, et endiste
külade ja talude aremele mõisad
tekkisid. See tähendab ka, et maad
said ära võetud. Mõisale oli ta-
lupoegi tarvis. Karslased omaga
ühes ei saanud kuigi palju tööjõu-
du tuua, sest karslased ei julge-
nud mitte üle mere sõita. Nad
olid väga arad, ja ei julgenud
väikestel laevadel merelt minna.
1236 a. 25. veebruaril paavst Grigo-
ri 13. meelab ära talupoegile muud
kohustust peale panna, kui sinnet
sõtta minnakat. 1267 a. aga pea-
gad Kurelased juba kars, päeva
tegemata suvel kui ka talvel. Ho-
mi aasta hiljem karatatakse ka
deedus-Beugallidega, kelle mini
ümber näima ja montars-rohkem
tegu. Karatatakse ka rohkem tegu
näudma Harju ja Wirumaal
13 a. s. Nüüd pidid inimesed suu-
remal määral tegu tegema. Pan-

naase teorigus peale. Kuigi talupojal olid
teatud kohused, ei olnud see surra-
võit origus langemine. Teatud määral
oli tema isasgi veel vaba. Lääne eu-
roopa on olnud alati eesriigis süü,
nii et võime siin täieliselt montasti
pidada. Luteruse mõrviirjad hoitakse
peaspeku veel alles Tartus; mis om-
mõju on meie mõtte suuresti avalda-
nud. Tema õpilased olid oma isatu-
raga ka Riias. See näitab, et oli
täieline montant meie ja lääne euro-
pa vahel olemas. Näit. kui tulund
arabes Jenzendorf siia, alla teda suu-
ne triumfiga vastu võetud. Siit väi-
me jõuda, et need ühismõndlikud
mõttused, mis karsamaal olid, said
ka meil elule. Võime montateerida,
et ka karsamaal väine maasida-
mine oli. See oli vilts- ja nangejää-
nud majandus, mida püüdsid
alalised sõjad. Tema kaotab siis ise-
reisuse ja saab kui liiva kera-
liinuvast. Nii sai real väine talu-
pidamine liinvidestitud. See on lo-
mulis, et samal esriigul ka meil
sarnane mõrd maroma saab. Lige

joonul kannab sellest ka pärisarjus-
wõlja.

15 a. s. oli Saaremaal väike maapidu-
mise languse ajajärk. Tema langes ära
riippuvasse seisukorda. Seda nanti
süü-ka ettekohe 14 ja 15 a. s. süü üle.
Sellel alusel harutasid siin juba
varaselt näänima, kus laenuksid ka-
gu ära riipuw on, 15 a. s. algab peale
n. m. wõlgnikude järe. Peale sõja in-
mesed hakkasid laenama. Wõlgni-
kud saawad laenu läbi wana kuu-
be järele maaherra täieliku wõime-
alla. Seda ajasid teenitataks ka
Valga maapäewal 1424 a. Wälja oli põh-
ja ja lõuna wahel trentumino, sellep-
peeti siin maapäewa. Sellest ajast
peale algab ostmise õigus. Mõisa
omalt, poolt paneb wõlgnikkude ja ost-
jatele oma kohused peale. Arajoon-
ta maaherra juurest ei tohtinud, sü-
teodi tagasi. Tema oli juba maasul-
ge seotud (Glibae adscripti). See ära-
joonamine tuleb mõige suuremal mää-
ral ette Tartumaal piiskop Portolo-
mes. Sawijärwe ajal 1461 a. See põge-
nemine laegunes varsti üle terve maa.

laiali. Ja 1482 a. tuli üle terve maa wa-
sallidel sellega wõidelda 1532-1537 a.
sattunud selle kohta juba seadused
landesordningisse. Põhja Eesti on
selleaega õige põhjalikult tege miste-
tud. Maa oli ära jaotatud. Ja kui
inimene saigi ära jooksta, siis ei
parandanud see tema elujärge, waid
temal tuli teises-kohta töötada kannu-
ei ~~te~~ halbades tingimistes, ainult
toidu ja riide eest. Tehti maaherra-
de oma kerssel leping, kus meegi ei
tohtinud jookseksid gasta wõtta.
1508 a. tehti selles-mottes leping or-
domeistri ja Saaremaa piiskopi wa-
hel. Tõrgmisel 1509 a. Tallinna piis-
kopi ja Padise kloostris wahel Tal-
linna maal. See tehti sellep., et Tal-
linna piiskopi maale põgenesid palju
rahwarst ära, kus parem ja kergem
oli elada. Kui Tartumaal põgene-
mised ette tulid, siis tuleb seda reh-
kendada suurte metradega, kuhu
inimesed jooksid. Suurtes-metrades
asusid tihti suured külad.

1543 a. tehti Marju ja Wiru müütel

nõuna leping Tallinnaga, sest Tallinn
võttis palju inimesi vastu. 1554a. teeb
Saaremaa piiskop lepingu Saaremaa
hüütelkonnaga. Kui sletame, et 15a. s.
rahvas oli nõidatud maa külge, siis
16a. s. tulevad juba pärisorjuse tunde-
märgid nähtavale. Olid sletamas ju-
ba orjad - trellid, kuid on sletamas
isnagi veel vabade talupoja ja trelli
vahel. Need kelle üle surmaotsus teli-
ti, said lihti trellide hulka arvatud.
Förigmiril aastail trellide arv alata-
sa kasvab ja vabade arv väheneb.
1574a. Valga maapäev otsustab, et
orjus ei tohi kesta üle 10 aasta. Kui
ori iga aasta ühe muna või muna-
ta, lasti ta vabaks. Trimestel ei ol-
nud enam õigust appelleerimises.
Loomulikult oli talupoja seisund siin
nõige halvem. Ja tema seisund
halveneb iga aastaga edasi. Rohu-
kavars-eeskujus oli trelli seisund.
16a. s. oli vaba talupoegi juba väga
vähese ehit trellidega poolliti. Toru-
mentidest on näha, et selleaegne sa-
delimees rõhus igapäev talupoega,

kes raskelt kannatas 1550 a. võib ta-
lupoegi juba ilma maata omandada.
Põhja bestis-tulevad mitmed kinnimi-
se riigid ette. Marija ja Wirmmaa
kohal näivad need torumendid
1555 a. rees. Piiskopi maades-tuleb
pärisorjust 1560 a. ette. Nii siis siin
nature hiljemalt. Ilmamaata ini-
mest müüdi väga harva. Tähtsamas-
vahendiks sel ajal tuli talli karis-
tus (Hausucht). See tähendas mõisni-
ku suuvali kasvamist. Pärast muu-
tub see aga isegi seaduseks, et mõis-
niku vastaseid karistada. Veel on
sellel ajal leida vaba rentnikke vä-
herel arvul, kuid 16a. s. II poolel
juba peaaegu mitte sugugi. 1562a. tu-
levad ette veel "Freis Bauer", "frei Herr".
See tuli haruldastel juhtudel ainult
ette, sest vaba inimesi oli väga vä-
he sletamas. On küll sletamas ka teen-
dusi vabaks laskmise üle. Kuid muu-
tub palju inimesi ka orjadeni. För-
vamaal tuleb ka pärandavale ren-
dile andmise ette. Harilikult anti
aga mürauks rendile, kui see mõis-
nikule meeldis. Oli juba õige vara-
rult fins või varuraha määratus

umbes-1481 a. ümber. Zins oli wassara-
ha eelkäia, seuna wüman allest hilje-
mal ajal terris. Rümmeise maa suu wäeti
na matuwar. Weemeli koosolekul, su-
lu seis wassallid nõu su tulid, määrati
ti maa su wõtmine kindlaks rümme
pinna järele. Tuba rümme tuiasse erile,
et maa su abinours olgu kanad, me-
si, puid, laudad jne. Weemeli koosole-
ku otsused on selle poolest tähtsad,
et saäl ratsutusse ära määrata,
kui palju mingisuguse maa pealt
wõib maa su wõtta. Määrati ära

Ruramaal 4 senti

Blutagusel $3\frac{1}{2}$ "

Tartus 3 "

Wiljandis 3 "

Rakwis 3 "

Peapiiskopi maal Düuna säres 2 sent.
Würu maal 1 "

Näeme, et siin wähe on neijassord.
ne. Üns põhjus oli na määratamisel
see, et adramaad igal pool ei olnud
mitte ühe suurused. Siin tahetasse
süs-sarnase jaotusega ära normee-
rida enam vähem vastawat maa su.
Talupojad aga põgenewad oma koh-
tadelt. Teesuguse kohta aga pundu-

wad kindlad andmed. Heinrich Schaf-
fenmeicher peapiiskopi nimel meelab
1441 a. talu, seegi ründida, tööd tegema.
Seina mõneb mitte liiga koormata talu-
seegi. Teiselt poolt ei olnud aga need
hastatud küllalt normeeritud ja elu-
jõulised. Esimesed wassaraamatud tu-
lewad ette 1437 a. Need on aga ürsi-
nute kohtade peal ja neil pündub üle-
üldine tähtsus. Alles 15 a. s. hanna-
wad n. n. dandbücheri erile ilmuma.
Adramaa pealt wäetasse maa su ras-
kubuse wõi atrade järele. Arwata-
wasti suuremalt jaolt hobuste järele.
Adramaa oli süs-ürsus; mida ära
harida wõi aasta jooksul ühe hobu-
se, adra ja ärssega. 16 a. s. on adra-
maad juba rohkem wälja arenenud.
Nemad jaotati wiide jaksu. Mõned
üürinud kohad olid aga na suure-
mad. Piiskoppide maal oli adra-
maa suurem, ordo maal wäiksem.
Kus halb maa oli, tuli adramaas-
suurem jagu ja hea maa järele wäik-
sem tükk. Kindlaid torumente sel-
les asjas ei ole leida, sest iga maa-
pidaja määras seda oma fantaasia

järele. 1469. a. tuleb juba pool adra-
maid ette, rest rahva arv oli tihene-
nud. Tuleb sell ajal ette veel „ühe ja-
lamehed“, see on väinemaapidajad.
Need olid väikesed iseseisvad maa-
pidajad. Nendel hobust ei olnud
ja kärsid jala mõisa-tööl. Temast
ei olnud mõismikule suurt rasu.
Tuleb ette veel uus klass, s.o. vabadi-
nud, kes olid jälle teistsugused,
sui ühejalamehed. Nemad olid va-
bad suva-lüsumises. Kii et adra-
maa sai rühendatud alataks.
Need, kellel ei olnud adramaa,
said sellest pärast pool ja lõpu-
seerandi. Daani, duher cencus Danis
tööl ette, et on olnud külasid, kus
üks adramaa maad on olnud. Rah-
va arvu kasvamisega muudetas
elu kohti. Harataks elama üksi-
kute elukohtade naupa. Lätlaste
juures-terris-see juba varem. Se-
da nähtust selgitavad mitmed ni-
mitused Uue küla jne. Kui Rootsi
alla langevad P. Eesti maad, al-
gab vana hea Rootsi alg.
Nägime juba espool, et pärisüür-

haaras peale: maa külge mõitmisega,
suis-ära joorimisega, tagasi toomine
ja Haussucht. Rootsi aja algusel on see
nähtus juba väga kujunenud. Rootsi
võim kannab mässu. Põhja-Eestis
1561. a. ja lõuna-Eestis 1629. a. Meil rõ-
neldakse, et Rootsi valitsus on hea
mälustuse rahva hulka jätnud. See on
aga allatüüsel võetud. Rootsi kuning-
jad nimitavad mõismikute privile-
giumisid. Seda tegi Gustav Waasa 1613
ja 1617. a., kuna viimane nimitamise
1675. a. Rootsi kuningale poolt sunnib.
Karl III ei nimitanud neid mitte. Kui
äeldakse, et Peeter I nimitas neid
privilegiumisi, siis mitte neid, mida
Karl III ei nimitanud. Ant, mida
Peeter Suur nimitas, oli suuvali-
line. Rootsi kuningale õiguste nimii-
tused ütlevad, et nad nõudsid wa-
ba ja seega mõisale korralduse
arutavutamist ja nõustuste täit-
mist. Mõisad jäid siis täieliselt
mõismikute taarvitada. Kruvati ka si-
ge alavad teist printsiipi talupoegi
nõhta mindlas-määrata. Mõismik-
ne maapäev 1650. a. valmistab Eesti-
laste hertsogiinigi seadused. Siin

seisab ka punat, kus pärisorjus maas-
ma pannakse. Nimetatase mõik in-
mured pärisorjades ja mõisniku euan-
dusena seku maaga, ja nad maata-
wad täitsa lühikese vabaduse. Se-
da seadust aga Rootsi valitsus ei
simitanud, sest sarnast seadust ei
olnud kurril mujal markmas. Ai-
melt mõitu praktikas on see terwi-
tusel olnud. See on alaline nähtus,
kelle näes on võim, see paneb ka
seda markma. See rordub ka riis-
mõisnikke juures. Kui et see müde-
tud Rootsi valitsus ometi ei muut-
nud talupoegi ja nende õigusi
kaitsta. Antakse ka 1629 a. kuningas
käsukiri välja, mida need 1634 a.
oktsepteerisid. Seal seisib, et Eesti-
maal aruroid soomlasi, ei tohita
orjades teha. Rootsi valitsus kor-
das kaks korda sama käsku, mis
aga tähelepanemata jäid.

1620 a. annab Adam Schrepfer Jo-
hann Gardiele kaks pärisorja laste-
ga ringituzeks, et võiks neid kõige
varaga suandada kui loome. Root-
si valitsus katsus mitu korda mõis-

nikke oma mõusse saada, mis aga
korda ei läinud. Saadetakse Rootsi
poolt teaduse mees Radbeek talusse.
gi seisuks järele uurima. Aga õpe-
taja pidi rahva soovil valitrusse
teatama. Mõisnikud seletasid aga, et
see juba Eestlane loomuses on, orjane
teenida. Tähendab, riit järeldame, et
Eestlane oli juba pärisori. Teame et
Johann III ja Stefan Bathory püüavad
pärisorjust ja rahatravvi nõuval-
dada. Aga riis-olid talupojad tul-
nud ja palunud, et nendele ihu or-
jus alles jäetaks. Seda arjale on
pärast mõisnikud alati ette toonud.
Sellest näeme ka riis; et ihunahkuse
püüamise katkest midagi välja ei
tulnud. Mõisnik määras oma meelt
mööda ära, kui kauaks ta talupo-
jale maad jättis. Sel novial wisa.
ei wana välja ja pandi uus aseme-
le, kui wana mõisnikule ei meeldi-
nud. Kui mõisnikul sellest rasu
oli, riis ühendas ta talud ja maa-
lad. Mõisnik katsus võimalikult
palju maid oma käes pidada, mis
temale kaks töid. Tuli ka ette, kuid

harva, et mõisnike müüs talupoja ära 1639a. määrati ära Renowierte Bauer-Verordnung'is - et vabadisud, kes pääwopalga eest tööl käisid, wana de määruste järelle, aasta teenistusse lähewad ja peawad maad wõtma. See tähendas põiside maasülge mõit- mist. Seda asjaolu aitand määra- seergendada Rootsi wänuasamatud, mis sisse sästi. See anti wälja ma- berneri poolt 1642a. Valitus-koht- ses - siin kindla korra eest, kuid mõisnikud olid sellest wähe hirmutat. Teine asjaolu, mis näenendas talu- poja seisundit, oli 1636a. ette mää- tud seadus, et jooksinuid wõib taga- si kuni kolme aasta jooksul.

Siis piirati ka mõnda siset 1561a. et maie maawalitseja, nagu wanast, oleks wõlita esistuja abi. Tõrg mis- tes - minnitustes näeme, et koelakohu- lised otsused jääwad Tallinna los- si ülesma kätte. Ja alles 1650a. mää- rab riigiti seadus ära, et surma ot- susi peawad maakohtunikud tege- ma, kuid need otsused lähewad min- nituseari ülesmale kohtule (Ober landgericht).

Kuuld waatame Rootsi majandusliku wa- herordi. Gustaw Adolphi ajal mõistetakse adramaa suurusse alla seda maad, mis- junnirule paari hobuse ehk töölinaga tege- lilitas. 3.0. niisugune koht, kus 6, saawa tööl tehakse ühe hobuse ja töölinaga. 1524a. tuleb wendad adra- maad esile. 1583a. tuleb aga ka Rootsi- sandis adramaa pidajaid ette. Tõlgi- kus elus saawad siin maade milledu- red läbi wiidud. Siin on veel kaas- rahwa karakteri ilmsiks tulnud dii- ri ja Põhja - kstis - wärssemaapidajad, kuna lõuna - kstis - suuremad kohad on. Talupojad jagunevad Rootsi all wiide lüsi:

1) Talupojad. Wendel on 1, 1/2 ehk 1/4 adramaad tarwitada ja määsawad selle eest määsu ja teewad päewi.

2) Põsminud. See oli wäljasures wäi- se maapidajate klass.

3) Wabadisud, nende seisus määsaw. See oli töötajate klass.

4) Ranna talupojad.

5) Mõisa teenijad. Need olid isia- lised teenrid mõisas mitme suguse ametites. Nende seisuskoht oli majan- duslikult mõige kindlam.

Wabadisude arv on 16a. s. lõpul

Järvalemaal $\frac{1}{3}$ rahva arvust. Kuid see
arv tõuseb igatahes suuremaks, kui
poponirud vähenesid.

Talupoja rühustused olid nüüd:

- 1) Kaa mars.
- 2) Naturaal mars.
- 3) See põlvad.
- 4) Jino ehk vanuraha.

Järvalemaal on 16 a.s. kroonu mõisa.
tes 1-2. marss mars adramaa pealt.
Pärast läheb see aga üle ühe daaldu
peale. Kün kindlaid mõine ei ole,
sest mars oli siis muultis igal pool.
Karl II määras kindlaks ühe da-
ler adramaa pealt kroonu mõisa.
tes. Kuna aga eramõisates see mars-
nõinud 1-9 taalrini. See marasteri-
seerib talupoja kindlusele seisuror-
da. Põllusaadustest võtab mõisnik
parema osa omale. Hiljem määras-
ki kindel mars. Wittensteini dand-
buch 1566 a. annab selle kohta teateid.
Peale selle olid ürvirud marssid,
mida narre kindlaks määrata.
Kus matuvas marssu vähem väeti,
oli rahas mars suurem. Talud ja
külad lühuti sagedasti mõisniku
talutmist mõnda ära. Sellega muutu-
vad ka vasa marssid. Järvalemaal

oli veel heina marss. Sellega on seleta-
tavad ka meie lühemad marssu abi-
noud. Ka olid kiriku marssid.

Krooni ajal restasse ka vabadikud
maa külge. Põrsid olid juba ammust
ajast välja suren liis. Peale selle oli
isemugune klass elanikke, kes elas-
see ääres.

Talupoja rühustused mõisniku vastu:

- 1) Jino - maamars 17 aastal. Määras-
tasse ühe adramaa peale.
- 2) Kümmeise marss.
- 3) Heina marss.
- 4) Lamba marss.
- 5) Kasira pearahha.
- 6) Rodulindude raha.
- 7) Muna marss.
- 8) Wõid, mida vähem nõutakse. Se-
da nõutakse ainult lihulas ja Padires.
- 9) Nõuti puid sealt, kus metsi palju
oli.

10) Nõutakse ilgedega marssu.

Kui seda rahas välja arvata, saa-
me 19 taaldrut. Paide, Loode, lihula,
Padires, olid waimulikke wõimu all.
Kiljamarsu wõeti suure niimoodi sisse,
et kuni lõikus tuli, siis määrast tu-
lid töömehed ja mütsid talumehe mõi-
ge parema tüki marssu suuruselt.

vastavalt ära ja vüsid mõissa. 1565 a.
on. Tärvamaal juba kindlad normid,
mille järelle vilja korra väetaks. Tä-
hemad normid iga maaomanika kohta
oleks:

- 1) Padi - 2 tündrid runnid, stre ja naeru
- 2) Paida - 2 1/2 " " " " 5 1/2 " 1 1/2
- 3) Leode - 4 " " " " 4 " 1.

Kagu siin naha, ei ole see maa
nord mitte maa kindel. Väetaks
maasu mitmesugu põhimõtete alusel.
Karl II määrab siis normid kindlaks;
Riigile väetaks:

- Uhe ad-
ramaa
pealt.
- 1) 2 tündrid runnid.
 - 2) 2 " " stre.
 - 3) 2 vassa maa.
 - 4) 1 külimit nisa.
 - 5) 5 maa humalaid.
 - 6) 1 lammas.
 - 7) 1 kana.
 - 8) 10 muna.
 - 9) 10 maa vüid.
 - 10) 6 maa muivatis maa.
 - 11) Kala.
 - 12) 1 k. roorem heinu.
 - 13) 1 süld puid.
 - 14) 20 soolatud kala.

Peale selle, ei tule kroonmõisaile
mitte ke maa vüid peale panna. A met-
litsus mõisais ei ole kindlat maa.

Randi Epinguis on ma naha, et talu-
poja rahustusi ei või muundada. See
norm on igal pool rõikum. Kirjan-
dus, mis selle kohta võib:

- Huyzel - Nordische Miscellannen.
- Neue Nordische Miscellannen.
- Topografischer Nachrichtern
Livl. und Estland 1734-79.
- Ökonomisches Handbuch 1736.

Von den Richten der Livl. und Estland
Landgütern.

G. Hernal: Die freien Lehen und Esten
(Opsetaja peeg).

Petri: Die Esten und Estland.

H. V. Jannau: Gesichte der Estlaversi
und charakter der Bauern 1786.

Frederiksen: Der Este und seine Her-
ren.

Fischer: Livl. Landvirtschaft u. Gutwirt-
schaft. 1796.

H. G. Freite: Livl. u. Estl. Ehrenrechtung
1804.

Hinnelmann: Bibliotheca Estonica 1878.

Talupaja seisusord muutus 17 a. a.
nende rahjuss wäga raskem. Randi
peale ülisuuri maa vüid. Kuid waata.
me kirjandust, mis on ilmanud selle
kohta 18 a. a. : Huyzel: Hernal: Die vor-
zeit Livlands. See raamat on maa-
vüid.

gabameelselt kirjutatud. Rõõker nach
Vaterland. Die arden eines Kriminal-
Prozess. See kritiseerib ma 18 a. s. dead
oleks wane mad literatuuri tõid. Uue-
ma aja kirjandusest võiks nimeta-
da majanduslist külge kritiseerivaid
tõid:

Frans de Rosenez: Gutsherren u. Bauern
17 u. 18 Jahr.

Otto Müller: Die livlandische Agrar Ge-
setzgebung.

R. J. d. v. Samson Himmelsteiern: Histo-
rische Versacht 1838.

Heinrich v. Hagemeyer: Materialien
zu einer Gesch. der Landgüter in Livl.
1836.

J. v. Sievers: Zur Geschichte der Bauer-
freiheit in Livland 1878.

E. Löning: Die Befreiung des Bauer-
standes in Deutschl. u. Livl. 1880.

A. Tobin: Zur Geschichte der Bauern-
emancipation in Livl. 1880.

A. Tobin: Beiträge zur Geschichte der
Livl. Agrargesetzgebung 1881-1882.

W. v. Güldenstube: Die Landbuch des
Livlands: Bauernprivatrecht.

E. v. Brüggemann: Die Agrarverhältnis-
sen in der Russen Osten Provinzen.

C. Meben: Die Intensität der livl. Land-
wirtschaft.

J. v. Jung-Stilling: Statistischer Mat. zur
Beachtung des Bauern Verhältnissen 1868.

" - " " - " : Mat. zur Kenntniss livl.
Bauernverhältnisse.

Agthe: Ursprung und Lage der Landar-
beiter in Livland.

A. v. Gernet: Geschichte u. System der
Bauerliche Agrar in Estland.

J. Eschard: Die Baltische Provinzen in
Russland 1868.

" - " : Livland im XVII 1876 (Leip-
zig) (Majandusline külge jään sunnõr val).

Pietri: Estland und Esten.

Eschard: Baltische Monatschrift zur
Livlandischen Landrat.

L. v. Stuyk: Darstellung von Estland
u. Kurland.

A. v. Richter: Geschichte der Russischen
Reisertum 1856.

v. Sievers: Heimtal.

Willem Reiman: Eesti ajalugu.

J. Rärner: Talu peegeld wabastamino.

Prants: Eesti ajalugu.

Jaak Silso: Eesti ajalugu III jagu.

M. Lipp: Riisik ajalugu.

Eisen: Eesti ajalugu ja mõdumaa
ajalugu.

18 a.s. on Eestlaste elus pööripäevaks.
Kindel kind vanast Rootsi ajast jääb
ainult magusaks - unenäoks rahva mä-
lestusse. Edaspoolne orientatsioon on aga
halva mulje jätnud. Kui meie kene-
maad vaatame, siis mäeme, et puu-
dus - lääne - Euroopa - ühisrõundline
pord. Peeter Suur tahtis - maksma
ühisrõundliku korda. Esimesi matseid
tehti neis - rubermanges, mis enne Root-
si all elnud ja pärast ka siia kene-
maal. Nait. esimesena oli sarnane
sissesääd maksu Ingerimaal. Siin
viimase teostetiselt läbi, et ruber-
neri jaoks - oli rahvas, mitte ümber-
pöördukt. Ruberneri alla käivad:

- 1) Ober komendant.
- 2) Ober komissar. See ajas raha
asju.
- 3) Ober proviant - 4 tilja resquja.
- 4) Landrichter - maa kohtunikud.

Kuid tegelikult ei läinud ameti
sarnane väimude jaoks - korraks. Tuli
ette, et terve riigi võim tuli sõjaväe-
laste kätte anda. Segati mõis või-
mud ühte patja kokku, mis - suuri

seeldurison sümmitanud.
Peeter I. ajajärn. Sain paneme mõne pealt
seda tähele, et tema pool oli kultuureri-
mine maa alal käimas. Tema asutab
Unepooda 24. Sellele järgneb ajajärn,
mis on tähtis - meie maaale Karl XII käi-
guga meie maaale. See tegevus - algab
1707 - 1708 sõjaga, et maaale, mis -
enne kui 100 versta Moskva, tuleb
ära jagada. Arangi, Kievi, Kaasan
siis - Arhangelski ruber mang, et ter-
ve vene maa rida kuulaks Moskva
alla. Peapõhjus - sarnases - jaotuses
oli see, et pidi kogutama maa ja
sõjamehi (Moskva alla) ruber mang
linna. Ruber neerus - polnud esialgu
kedaagi nimetada. Nimetati selle ene-
ti peale siis - sõjaväelasi. Suurem osa
ruber neere on sõjaväes. Pundusid
korralikud ametnikud, sest need
ametnikud, mis - olid, teenisid ka sõ-
javäes. Maksud siiski väga raske
kätte saada. Ruber mang oli suur.
Rujures - lõpus - ruber neer vähe ma-
gi ise valitsejaks. Kõrge ruber mang
gul olid ise valitud kolm tükki peal.

Keel arus wäga tõnne - rahwas. Tar-
wis oli saata 5000 tatarlast Peterburgi
linna elitama, siis veel maks Peterbu-
ri tarwis. Hobuseid tarwitati 20.000.
Suur peudas oli ka raha järele. Pandi
suured hoone maausud peale. Saetasse
sisse tubasa raha. 1713a. maib rewi-
deerimas maausuid Gallomou, Suur %
elanikke põgenes - elu solitudelt ära,
et mitte suurt maksu massa. Rasse
oli ka dand'ratidid konna saada.
Mõisnike oma valitsusest ei tule seni
ajani ka midagi wälja, kui nad so-
jawas - minni on. Rootsi miju on igal
peel tuntaw. Saetasse sisse, et elu-
kerda perandada, hoowisohitud.
Moskwas, Kaasanis, Peterburgis
ja Tobolnis. See kohus pidi sama
koosseisuga olema, kui Rootsis. On
olemas veel alamad kohtunikud,
mille kohtunikud nimetasse dand-
richter. Siin pidi olema dand'richt
2-3 arressoriga ametis. Wäiksema-
tes linnades oli veel samaki kohus,
mis wäiksemaid asju äiendas. Pro-
wintrida pealir saadab wojewoda

wälja, kes arju sjaad. Female anti-
kars' maa sekretäri kaasa. 1782 a.
ametnised ja nõuete täitmised en-
norratud ja nõrgad. Põljem sin pidi
sua polsa wüs-aastat tagant järele
mõudma. Rahwa õlgadel lastud nõis-
suured harrused. Wejeredal oli rai-
ge laialdase maa tegevuse piirid
rões. Tema peab waatama rahwa
hea mäsärgu järele. Tema kätte on
usaldatud ka mitmesugused nõu-
tused. Walitus oli sellel ajal endi-
ne, aga walitsejate nimed ei olund
endised. Kui Pester i oli walitseja, o-
li terve tegevus wälk kannis-sega-
ne ja wälja kujunemas. Tema täht-
samaist kindral kubernerest olens
nimetatada Scheremetjew, meie maa
hüüstaja. Tema oli kuberneriks 1778 a.
Päriast teda olid würost Menschikow,
Dimitri, Repnin. Haratakse ma
tähtsamaid ametnikke paigutama
maa alale. Sell ajal areneb päris-
sõjuse wälja kõige kõrgema tipuni.
Wüs-seisus, s. o. mõismised, jõudsid
ainult sua tahtmise läbi wüa.

Suure Põhja sõja ajal said kaks linna, Tartu ja Narva hävitatud 1708. Siis Wolmar, Kõnnu, Kals ja Wiljandi küll ka Rootsi 1703 juba hävitati täiesti. Narvat ja Tartut tabas see hoop hiljem. Riia linn pidi pärast ära võt mist maa: ma Rootsil 110.000 taaldrut. Algas ka mujal üldine viletsus. Tšeromnis - Barsamaal. Maa seisis - siin täiesti harimata. Kultuur langes nii-ke kõrgema kraadini alla. Inimesed muutuvad metsikuseks. Käljased lapsed näivad ringi, sest et vanemad olse on saanud. Rüütelkond on väene. Tema sissetuler on aastast - sinnet 200 taaldrut. Jaaler - 1 rubla 20 kop. Rivirud on suuremalt jaolt rüüsi. Neid jätub ainult viie rivirüü jaoks. Kohtu ametnikke ei ole. 1712, 1714, 1716, 1721 a. viib Peeter Suur Riias. Riias viibides ei ole temal aega kodanikkude harise kaitsta. Vaid tema teeb tegemist kindluste paranduste ja amen- dusega jne. Venemaal ei olnud kodanikkude seadust, vaid Rootsis - oli see olemas. Et Riia vga sarnaseid Rootsi

ajast oli järele jäänud, siis pidid nad lühitajupaja seisaashale lange ma, misseguine meeldatus - maa oli ära saanda. Tartu on majanduslikelt mi- neeritud. 1800 on Tartule änneti se- olnud. Alles - 1719 a. krahatarise järele Jaani rivirüü korda seadma. Riia senna rüüri peeti Jumalate nimistust heina müümis. Rivirüü üpetaja sai aastast 80 taaldrut palga. Linna ra- litrusest võtsid osa Gilde liir med. 1721 a. oli neid 21 liiget. Ka Wiljandis oli vilets - seisus. Seiselt 10 aastat ei olnud seal üpetajat. Pärnu ro- sub kute mini Riia Wiljandi. 1722 a. pannakse näima arutus - n.m. kesti- tutsi komisjon, mis mõisnike hea käe näigu järele peab valvama. Ko- misjoni esimees Salberg viib selle kähe aastaga läbi.

Saksa ajaloolased on katsumud alati toomitada, et nemad on saat- nud alati ainult kindralid ja wõrslisid siia. Riia ka kubernerisid. Siis ei tule siin null mitte imetade. Seiselt poolt näeme, et Venemaal kol- neral enia mehi vähe oli. Nii et

see mõõdepääsemata pidi nõnda sündima. Kui meie leppasid vaatlusele 18 a.s., siis võisime konstateerida, et meil valitses sellel ajajärgul talupoja kultuur. Tsegi Tartus olid tollal veel eleratustega majad olemas. Põllumees oli sellel korral põline riikas. Tolu sisse seed oli väga vilets. Elati loomadega ühes. 19 a.s. anti käre Tartus eleratused maha võtta. Kõliti ka juba suu linna sekretär, kes 180 taalrit palga sai. Tallinnas on linnavalitsus teinud rajatud, oli:

- 1) Kuus naacherrat,
- 2) Suur gilde 60 liiget,
- 3) Väike gilde 50 liiget
- 4) Sarsa kodanikkond 22 liiget

Tartus oli aga samal ajal ainult noorku 100 täisõigustist kodaniku. Harsti haritaskse Tartus noorale ma ja uusi elituse ja sildu tegema. Ennem oli Tartu jõega kaheks jaotatud. Nüüd elitatakse aga purusild, mis mõlemad linna osi juba ühendab ja läbikäimist hõlbustab. Täiesti ka-tariena elitab ka riivisilla. 18 a.s. on maiste valitsus ajajärge ülevõtnud

reisurid muutub selle ajal väga saatus-likuks ja mõjukaks. Siiski need inimesed, kes käre Venemaa saatust elustasid, saadeti teisel päeval juba Siberisse. Sarnasel elusorol oli väga kerge mõisuga kuige nomenklatuure luua. Teiselt poolt võtis suur mädalus mõisnikele seal maad. Haritavad lin-na kodanikud ja mõisnikud alata üksteise peale kaebamas näime. Viimaks oneti aadel võidok, võtab sinu õiguse suu kätte ja saab ülemvõimu, hiljem saavad nad ka mässu mõisate rentimise monopolis suu kätte kät-taks. Sisse kutsutakse Burggrafengericht. Ka linna piirides oli aadeli meeste kohtud olemas. Harsti aga kaotatakse need kohtud ja vaenulik tegevus, mõlema partei vahel, võtab veel terava-ma kuju. Peeter Suur ningis mõisnik-tele 55 adramaad maad. Nendest ku- lid välja ~~pärast~~ pärastised müütel kon-na mõisad. See sai peaaegu aluseks teer- set kindralguberneri Repnini maastõ- tamisel. Nii sai siis na võimalda- tud edaspidine läbikäimine vene suur- nissa ja aadeli vahel. Kui siis värs

Menschinow sünni sülas-naiss, võeti teda ka kuuljavalts vastu. 1110 turatid ruldakulutati sellest vastu võtmiseks ära. See annab tunnistust mendeist suurtest muldest, mida sadel on pannud, et omale eesõigusi võtta. 1737a. maapäeval jõuab kersivalitsus siis miirangele, et Tartu maa ühendatakse Riia maakonnaga. Kii on Tartumaa ajajoonul mitmale poole kuulunud. Maal on reisurid väga raske. Kõis parandused linnad võisid edasi. Kule aga mulis enne ära, kui riviin olid jälle nende said saetud. Eagedasti pandi ka riviin ratsumiseks teine. Palju epekojaid, kes hädajal seda ametit olid pidanud ja nooruni sõlvmataid snale ametile olid, kervaldati. Post, mis juha ammu Riia ja Peterburi vahet näis, sai jälle elustatud kiiitel ronna noraldusel. See oli aga mullaet kulures korvitada. Sõidukind oli 6 kop. nersta pealt. Harsti saeti ka teine parti lünnisse, nimelt Pihkva maodu. Maapäeval kōstetasse kule kaelturi postialude vastu. Posti saatjateks olid vene-lased. Need olid aga väga lohanad

ja hoolatud. Suli ette 40-50 wargust. Rahwa jutu järelle on isegi kulla kenne wargustatud. Kuidas maapäeval kiiitel ronna korraga liigu on, seda näitab järgmine näitus. Maapäeval võtab keegi kōna ja nägib, et nii nana, kui nende karsed riviin kōtiga peavad imber joonuma, ei wõi karnarest reisu-kest juttu olea. Kerswalitsuse juures oli ka ülem kōturi arutus olomas diivi ja Eesti maa ajade jaoks ja Rechts-nallegium. Et karn karnast ühte näi-wat eriaest väga karnast olid, siis 1739a. neid ühendatakse.

Kõjaväge oli väga suurel arvul olomas, ja neid reondati igale poole. Need laastarid väga maad. Mõisnikud kannawad juba rahuturs sama ja kaebawad Peetrile, kes lubab neid karsuri ka kōrwaldada. Sellel ei olud aga mingit tagajärge. Pärast poole ilmuvad suured uõwite salgad. Nende vastu määratakse tragnid. Kõigest, mis kerswalitsuses sündis, pidi sadelil teada olema. Määrasid siis ne mad sinna suu eritajad. Mõnemasse määrati kapten Pauli, kes

50 taalrit kuus palna sai. Pauli ei
 suutnud aga suurest midagi saada.
 Tema asemel saadetakse siin
 von Hagemeister. Kuid ka temal ei lähe
 nende wana meele wene erasõnna tõe-
 ku, midagi saada. Mitmed mõis-
 nikke kawatsevad jääwad läbi wima-
 ta. Sestimaal algab uus lükkumine warr-
 ki peale. Temuwad 1786 a. 4 wenna-
 koguduse eritajad Saaremaal. Need
 on Zinzendorfi järeltulijad karmilööki-
 sed. Kõik kannawad nende energilist
 tööd teelama. Nende hulgas ise ära-
 mis silmapaistew on Kristjan David.
 Seda saadetakse siia õpetuste pärast
 Riist wälja, kuid maarahwa keskel
 on tema mõju suur. Barnast poolt hoi-
 du wõitsid need mehed selle tõu, et
 tolle aegsed miinid olid siid väga
 korraldud ja ülekohtused, mis rah-
 wast enesest ära tõukasid, kartasid
 meid pidid kiriku nende seadmisest
 ära wäljuma. Kampenhausen ütleb,
 et õpetaja töö on karmilööki muutunud.
 Õpetaja oli kui herra, kes nõuab rah-
 walt tege ja koristab meid. Barnane
 arustamataks ees kouras warsti rah-

wa warrat ja kirikust eemale. Uued wenna-
 te koguduse õpetajad olid aga rahwale
 rahulikuks liidaks. Need ütlesid, et sõis
 peavad elama kui wennad ja olema
 ühe wäärseid. Isegi sõjal on sama sugu.
 me inimese wäärtus. On siin arusaadast,
 miks rahwas nende poole kannas hoid-
 ma ja endiseid õpetajaid mähkondelt
 wihkama kannas. Umbes 30 aasta pä-
 rast on wendade ~~on~~ mõju juba ülemaa-
 line. Endine priiskamine ja karmis-
 tamine kaowad. Seda jätkawad isegi
 mõismised. Saaremaal wõtab see 1740
 a. ümber isegi nii suurt wõimust, kui
 karmil meel. Wargused, karmis-
 mine, joomapidud, korupill, riineli-
 ted ja muud karmused sõjad sõis
 kaowad. Kõik saawad lõõgast ja
 sõnakuulajaks. Et rahwas nii wen-
 naste koguduse poole hoidis, ei wõi-
 nud see õpetajatele meelt mõõda olla.
 Ja warrati kannatanse wenna-
 si taga mureks. Saadetakse õpet-
 jaid suurel hulgal maalt wälja. Barn-
 laste seest paistab siin wälja Johann
 Wino

Samal ajal kannas ka Bacci aadel

rohkem oma võimude üles näitama. Kõn-
del oli avar rilmaring ja lai kogu ruumala.
Kõrge aadel väis wärsti keldi, et Rurs-
land ist nusse. Et kes walitsus rau-
mis-tugev oli, siis ei lüüdnud mõis soo-
gid omelt aadelil erialgust veel täide.
Küll said nad siiski palju nördi omi
õigusi rätte ja oskand neid kaitsta,
sest kes walitsusel ei olnud õiget aimu
Balti aadeli õigustest. Aadel kartis
väga wene wanarahwuslaste kättem.
1736 a. on jälle maapäew, kus aadeli
esitajad järele päruvad, millel on õi-
gu maapäewa kokku kutsuma. Ja ma-
jõrgmiste aastail tõusewad keske-
litsuses samad järelepärimised põe-
wa korrale. On väga arusaadav, et
Geeter Suurel Balti wõimude väga vä-
he teateid oli, mis ka siis aadelile en-
dis, kõige laiemal määral, segas-
kalt püüda. Kateriina II teadis ka
maamis- wähe neist asjust, kuigi juba
rohkem. Eru maal kaas- väga korra-
tus. Suur hulk linne oli ära hä-
witat. Lõpuks saiwad Tartu ja Pärnu
maagistraadi ja linna õigused, nuna
Wiljandi ja mõned teised maamõisad veel

jääwad lossi omaniku alla. Ja sellest sei-
nusest jäi 4 iljandi maamõisid ajaks.
1736 a. sõidab Krist. Fenzendorf siia. Se-
da wõetakse Tallinnas toredasti vastu
ja awaldatasse temale suurt poolehoi-
du. Temale parutakse isegi piiskopi koh-
ta. Õpetajad on mõis temast waimus-
tatud. Sellest ajast on mõis õpetajad
pietistlike maldumustega.

1737 a. maapäewal esineb kindral super-
dent Fischer nõudmisega, et iga mõisa
pürokonda saaks neel arutatud. Sellele
nõudele jäi seersord ainult tema seadus-
lik alus maksma, nuna tegelikult seda
läbi ei wõidud. Teiselt poolt nemad ei
unusta ka sellel maapäewal annast ära,
waid nemad wõtawad 174 pereronda
vastu. Saawad maal wõeti aga 25 pereron-
da vastu.

Paneme nüüd tähele märkimis wäärda-
si, mis õitakse kinnitada aadeli sei-
nuse ~~õigusi~~ wõimusi. Teatakse seepärast
1737 a. maapäewa juures. Sellel maapäe-
wal kinnitatakse aadeli matrinel. Ju-
leb veel ühe nähtusega rahuldada, mis
märksa aadeli seisust sõnustas, see on
samal maapäewal teiste kantsa elemen-
tide nõuade jätmine. Kuid samal korral
wõimaldatakse ka Pärnu maalimal nok-

päevale eritust saata. Samal maapäeval
 juhtus aga, et ühe aetlennid pami majas
 isäralikku õlironda. See rõis monsta-
 teeris rida, et seisunord mõisnikke kes-
 kel osalt veel väga vilets oli, sest mõis-
 nikku seerus oli väimliselt, kui ka aine-
 liselt palju kannatada saanud. Maas-
 tase sõja järel rõis arutused ja noo-
 lid olid sulutud. Fregi ülinoolid olid
 sinui ja Riia dütsum. Kervatise heri-
 duse kaamine on matnestatud. Viimase
 Riia elitatarre sinui nool meesti üles-
 dütsum jääb aga ka edaspidiseks seis-
 ma. On väimul m. n. talu, sõja kultuur.
 Junnruud õpetavad oma lapsi ise, ku-
 ma miniku õpetajaid ainult viie miniku
 jaoks on alles. Kui saadi kedagi
 kõstui ametile, siis pidi ta ka õpetaja
 kohuseid täitma. Õpetati ainult miniku-
 tama ja lugema. Kui junnur 30 a. va-
 naks oli saanud, saadeti tema kene
 maale armeesse. Siin oli armees vä-
 ga vali nörd ja nörd oli just nörd
 näetud. Preiri nupi õiguse järel. Sar-
 nases noolis pidi junnur 20 a. olema.
 See sarnane narm nörd jättis-iga
 sarnase junnuru hingerse omad mõjud
 järel, mida, pärast osalt lahku mist,
 junnur ka oma alamate vastu tarvitab.

Kellest tuleb siis, et 30-40 a. Kalli mõisnik
 ei oska muud kui raunis-mitsais-joos-
 nis-oma õiguste eest väija astuda, mis-
 muidugi halvasti nende seisunorra
 peale mõjus. Tärgmised aastad 40-60
 a. tuleb isäralik seisaku ajajärk. Se-
 da ajajärku tuleks nimetada ka nai-
 pärisõiguse näige mõrgema tipule jõud-
 mist. Pärast aga hakkab ta asjaajalt
 isära mahatema. See on ka ajajärk,
 kus saadel väimsest hakkab väija ka-
 belema ja oma asja täsisemalt no-
 maldama. Ka väimse mad, liinad olid
 toll mõral vilets. Seisunorra Fre-
 gi naha kaatab juha oma väimse ja
 miniku elus on täiesti seisak. Samal
 ajal võtab aga linna kodanline van-
 saadeli vastu kogu 1739 a. tuleb isä-
 ralis. wjasku nähtavale. Kellel ajal
 oli Hofgericht alles; kuna 30 a. lõpul
 sellel sarnase mõtuniku määramise
 õigus oli, kus seistuja määrati nüd-
 telsonna, ehk kooiviketu pealt. Et nüd-
 telsonnal kervatise junnur seisi-
 gusi oli, siis määrab see, et kooiviketu-
 tel ainult täiendus õigus on. See oli
 junnur nüdelsonna väim täiendusest.

Selle vastu astus muidugi Kofgericht välja ja tõendab, et esistuja peab olema täiesti juuridilise haridusega isik. See protest kuus muidugi läbi ja nüütelennale jääb tema eesõigus. Süüstrustab nüütelennale ära, et sellest osa võtta võib ainult imetrina leevitud nüütelennale. Sest ajast muutus talurahva seisusest jälle märksa halvemaks. 1741 a. saab Peterburgis - siiski pöördle läbi vene rahvaslaste manditaat õlirapet kroonile. Sellega kaotasid Eesti mõisnikud suured eesõigused ja nende eritajad saadetakse Siberisse. Kindralubernerit ametisse paunakse Firlane De Large, kes mees oli iga pidu mõisniku seisuse vastu. Ühi- selle noorolekule maapäeval võisid nad ainult lühikest aega koonu tulla. Umbes samal ajal 1742 a. kaotasid ma kirikõpetajad oma mõju rahva hulgas vennaiste koguduste tõttu, mis - neis rahkonnast inimest mõisnikust ära taandas. Õpetajad lähevad nende peale kaebama maapäevale. Ratsutakse mitmeaigu süüdistusi ette tulla. Nimelt, et vennaste koguduste eestvõtjad rüüesivad nõrda. Vennaste koguduste õpetajad aga

tõendavad teiselt poolt, et nemad eden-
davad rahva haridust. Paljud mõisni-
nud maapäeval monstateerivad venna-
ste koguduse head mõju rahva peale.
Uus - punat, millest süü - niini kaevati,
oli juuridiline. Tõendati, et nendel ei ole
võit mingit ülist ei läbikõimist kiriku-
ga. Ratsutakse tõendada, et nende õpe-
tus on luteruse usu vastane. Valitakse
süü - komisjon, kes peab seda tegevat
ja õpetust järele uurima, sellest maapä-
vale aru andes. Valitakse seina kom-
misjoni ka mees sear - Fischer, kes on
ameti poolest vaimulik ja maapäeva
esimees. See mees oli asialgusest venna-
maste koguduse vastu. Pärast, kui te-
ma aga tundma õppis - kirikõpetajate
rõlvatud elu ja väärnähtusi, hakkas
ta vennaste koguduse poole hoidma.
Fischer sai aru, et õpetajatest midagi
head loota ei ole ja hoidis - hea meele-
ga vennaste koguduse poole. Vennaste
kogudus - mõjus - nii palju maksi, et
rahvas - pagana usule selja pööravad,
seina õpetajad suia ülalpidamisega
neid ennem sundivad just pagana usu
poole hoidma. Sellest ristiusu poole-
hoiust oli usule maksi, kuid vana -

vara alles-hoidmise suhtes rahju, sest
 meie vanad mälustused ja arjad hävi-
 tati ära. Harsti aga ilmus sünni reis-
 ni poelt 1743a. närs vennaste kogudu-
 se hävitamise kohta. Selleni olid naa-
 ra mõjunud paar Balti mõisnikku
 kesksvalitsuse juures. Et riivirõpeta-
 jad aga vennaste koguduse suurt
 mõju teavad, ei järele sellele närsle
 mõhe vennaste koguduse taga riiva-
 mist. Harsti aga vangistatakse sünni
 mõned eest võljad ja saadetakse Pe-
 terburgi 15a. vangis. Tegelikult elu
 ei tunginud vennaste koguduse õpetus-
 mitte. Teostelisel olid riivirõpeta-
 se järele meie vennad, kuid tegelikus-
 elus oli ühes inna õri ja teine heera.
 Selle vastu astuvad wälja linna mo-
 danismid, kes seda arja olu regulee-
 rida tahavad. Harstawad inimesed
 na vene ussu minema, et arjusest
 pääseda. Suured huljad põgenevad
 Peteri mloostriisse. Kuna vene waim
 kesksvalitsuse juures. Balti mõisnik-
 ke vastu on, siis tuleb isegi saarane
 juhtumine ette, et würost Poropyrini la-
 seb üht mõisnikku perssa. Õri kinni-
 dewiti sellega, et würost wabandus-

ennast mitte teadmisega, et mõisnik sa-
 delimees oli. Rõduwad maad kui na-
 linnas muud arjad. Häit, tulewad 1748
 a. suured tulekahjud ette. Põleb mellel
 ajal Wõnnu. 1755 ja 1763 a. põleb Tartu
 kars-korda. Selle tõttu ei ole Tartu na
 mitte oma mernaja ilmet alles-hoidnud.
 Sees tõttu mõstavad aadelimehed pal-
 ju suurt mõjust. Selleni ajast kannab
 modanikke mlaari suurenemine, sest
 tulewad linnas tülid.

Palju elvust teavad naasa suurt mõ-
 jawägede läbiwimised Preisi maale. See
 oli aga suureks kannuksens. Kogu rah-
 wale. Siisens kannuksens oli vilja wälja-
 qes neeld viljaisalduse tõttu, mis 1739
 a. oli. Reelati odra wäljawedu ära.
 Hind selle tõttu müll langes, kuid suuri
 hulka kannatab kohapunduse tõttu. Siin
 mõstuvad siis modanikud ja aadel
 ühineda.

Eelpool nägime 18a. s. sisse mist elu
 nägime, et vennaste kogudust harati
 taga riivama. Seiselt poelt nägime na,
 et wäineste linnade elu väga vilets oli.
 Paljud meist said kannatada tulekah-
 judes all. Wüüd aga arjuseks na
 naab juba meie paranema. Oletatakse

ga majade asemel ilmusid puu rätu-
sed ja need ehitused. Kaubandus kas-
kas ma. paranes. Pärnis näib astas-
juba sisse ja wälja 60-90 laewa. Sal-
linnas aga veel rohkem. Riia kohta
aga teame, et tema wistles isegi Pe-
terburgiga. Erimesel poolel tema man-
natab konkurentsi wälja, kuid teisel
poolel jääb kaha.

1740-1750 sine sõitwate laewade arw Riia-
ga on 323 laewa. Rõngem arw on aga
Riias 579 laewa. See arw on 1740-50 a.
vahel miinimum ja maksimum. 1750-
60 a. on miinimaalne arw Riias 418, ma-
ximum 643 laewa. Peale selle lähel te-
ma oma mõige nõrgema tipuni.

Konkurentsi ei ole erialgu veel kuu-
nud. Riiga sõidab aga sinne laewa.

1760 a. - 619 laewa.

1761 a. - 1190 " " See arw on maxi-
mum. See on mõige suurem.

1763 a. - 718 laewa. Arw mida Riig on
männud. Edaspidi langeb, sest

1764 a. - 634 laewa. Peisimaal oli
nälg.

1765 a. - 604 laewa.

Peterburgis aga edaspidi see arw
kaswab. 1766 a. - 692 laewa. Sellega

paranes Riia majandusline seisnord määs-
se. Aga ka kodanikud wõtawad rohkem
hoogu ja nende waherord aadeliga lähel
wäga terawas. Kodanikud on nullalt
sugewad, et aadelile wastu kasata. Su-
lewad sel pulul ma mitmed wene nimega
aadelimehed ette. Riia awaldas wene
peale mõju. Peale selle wõtasse liiki-
maa mõismisse hulga wastu wäljamaa-
lasi: Byzon, Krahw Rostermann, Krahw
Delacri, muulus wene sõjawäe kooja. See
aadeli enesetunne oli toll korral nii
galdaw, et Riia aadelgi, kes muudki lei-
si ei sallinud, nüüd ise mendege kaa-
sa lask. Wanem jagu nendest kasab
tasakaalu ja awaldawad seewi mõis-
nikude seltsi sisse astu. Need alid
wanad Riia patriidid. Aadeli üleskool
riis määsma kaswas, sest mõisnikud
olid oma nõrguse tipule jõudnud. Wa-
nad wene aristokraadid kaswad
suurel poolel sellele wastu astuda. 1750
-1759 a. See lask mendele ma korda
1759 a. maapäewal, kus sell mõitel men-
tus läbi wüarss, et ainult Riig jääb
maapäewale oma esitajatega, muna
teised liinad wälja suruswad.

18 a. s. on Venemaal suur sõdade aja-
järe. See loob Venemaal kindlusele rei-
survra ja mõnede varanduste hin-
nad langedad. Peale Elisabeti astus-
troonile Peeter III, saksa meelne mees.
Lahinat saadab sell puhul mehe naine
meest Peterburri, kuna Riia suure
saatkonna saadab ja Tartu Bürger-
meistri. Rüütelkond saatis sama kõige
kõrgema mehe esitajaks Karl Friedrich
von Schouly. See mees on naunis-tähiti-
mõismine, kui ka talupoja seismiseks.
Balti sakslased olid mõis haridusele,
kuna aga Schouly parema haridusega
oli, mida tema Peterburgis õmandas.
Kui suured lagunemised Peterburis olid,
siis oli tema madal. Et see seg aade-
like väga raske oli, siis mõjus see
tema peale väga. Tema õpis edasi ja
arvitas laialt 18 a. s. kirjandust. Pär-
rast koeli lõpu kodumaale tules; su-
reb tema isa ja tema harnab selle
asemele läti maale mõismisuses. Nüüd,
kui ta saadiskus oli valitud, pidi
tema selle eest muretsema, et endised
aadelid õigused jälle nimetatud saan-
sid. Tema nõudis, et need valitsus ei

segaks ennast Balli asjusse. Sellel ajal
aga Peeter III tagandatanne troonilt ja
tema asemele saab Katariina. See tõi
senistele aadeli loetustele korpulange-
mise, kuid Schouly ei rasta julgust ja
jääb Peterburri. Juba kroonimise pidu
ajal lubab si Katariina kõige suuremat
heatahtlikust ja maastundmust aadeli
vastu näidata. See viigutab Schouly.
Tema saadab lipmala meed kirja kera-
valitsusse. Samane õiguste suanda-
mine oli raske, sest Katariina oli se-
natis mängusanniks. Katariina annab
kera paberit valmistada Balli eesri-
guste nimistute kohta, kuid sellele
teeb senat taristusi. Nüüd Katariina
nimetat Balli sakslaste ees õigused.
Selle läbi sattub Katariina mehe pair-
ases. Nii et sellest tuli lõpuks välja
polütiline mäng. See kestis Maastat a-
ga, ja andis Katariinale tunda, tema
mõrusest, vene aadeli mõrdmises. Sel-
lep. ratsus Katariina ka väiksel mää-
ral suvendustega peale hakkata, on
ka suusaadast, kui 1765 a. maapäe-
val rahus Prion esineb ettepanekuga,

pärisorjusele lõpetagemise kohta 1764 a. sõidab Katarina läbi Ballima. Paljud aselimehed taotavad Katarinat tema uundudes. Katarina sõidab siis maad vaatama, et male töö jõudu saada. Tema algab oma reisil Harva, siis sõidab edasi Tallinnasse, kus 4 päeva pidutses. Pärast naib tema Baltiskis ja Pärnus. Siit sõidab tema edasi Rīga, kuhu ta selleks ajaks Ruumaa hertzog ilmub, Katarinat austama. Sõidab sellep. Katarina na edasi Miitavi. Rõu. novaldatuse tema vastu võtmiseks teisel nida pidus. Pandi toime lula masseraade, mis Peeter Suure ajast järele oli jäänud. Pärast sõitis Katarina jälle Tartusse, kus tema kindluse ehitas. Siit sõidab tema Peterburi tagasi. Selle sõidu tagajärjed andsid siis ennaast ka varsti tunda. Selle läbisõidu järel tuli ka Krahv Brioni ettepanek. Selles ettepanekus on ajaküsimused ja ajaloolised küsimused esitatud, mida kokku 11 punkti on.

Krahv Brioni ettepanek. 1800. a. 10. 10.

1. KOOLIDE JA KIRIKUTE KONTA (Arutades koolide ja kirikute teed parandada, kui ka kiriku matumist toimekanda).

Exhib. univ. Tart.

2. MAAL OLEVATE SÕJAWÄGEDE VARUSTUS (Rõ. ku maal oli sõjaväe armu rogu sõjaväge, nagu seda veel enne ei ole nähtud. Neid pidi siis korralduselt viljaga varustatama).

3. TALUPOSSI VARANDUSE KÜSIMUS (Anda talupojale õigus wane mailt päritud lüüsmata varandust pidada oma. See oli siis tähtsam küsimus).

4. JOOMISSEST (Kellel ajal põletati igas mõisas wiina).

5. TEEDE PARANDAMISEST (Teed olid väga korraldud).

6. WIINA AKTSIISI MAKSU TÕSTMINE (Taheti selle läbi joomist vähendada).

7. INIMESTE MÜÜMISE PIIRAMINE (a) Ei tohtinud avalisult müüa. b) Ja mitte maalt välja müüa ja selle juures pere randa lõhutada).

8. ARSTID MAAL SEADA.

9. MEISAHÄWITUS KÜSIMUS (Kui metsa sai müüa tegemisega hävitat).

10. WILJA MAGASHINIDE ASUTAMINE. (Tja ad-
kamaa pealt 20 varra wilja).

11. POSTIOLVUDE KORRALDUS.

Kõis-müsimusis suuremalt osalt oldi
nõus ja lepitli meenu, kuid kõige terwi-
likuma elulise müsimuse juures saiel-
di maha. Nimelt talupoegi wabastami-
se müsimuse juures. Schouly taganda-
tusse ametist. Seda suudeti wäga
tagasi hoida, et tema suu arvamist
sadelili mõlta jätis awaldamata.
Schouly andis lõpuks innagi suu rea-
duse kaamatu välja. Schouly pani
kõis need seadused suu maa piires
maksma, kus mõis punktid, rees olid.
Muidu jääb aga teistes mõtades talu-
poeg یره pāris orjaks edasi, ja saab
ainult mõned väiksed mērgendused
ja õigused. Schouly saab suur patu-
marr ja langeb sadeli wāgēwa wihā
alla. Keskwalitrusel aga wastawad
sadelili wistajad, et nendele sugugi Bal-
timaa orjad nenda ei lähe. See ei ole
mindral kuberneri asi, mis sadelil suu
orjadega teeb ja kuidas tema nendega
ümber käib. Keskwalitrus kuu ka Ru-
berner wastas; et see keiseri kuu
kõis on, ja keskwalitrus seda peab

täitma. Selle peale paratasse siis orja aru-
tama.

Asurime talurahwa kultuuri küsimuse
ja tema õiguste lahendamiste küsimuste
kallale keskwalitrusel ja nägine, et sel-
lel wāga konservatiivne ilmawaade oli
uueenduste vastu. Peame siin aga kons-
tateerima, et mõisnik oli sunnitud siis-
si mõnesugugi uuendusi ette wõtma. Pea-
me seda tähele panema, et 18a. s. teisel
pealel on suur tööstuse tõusu ajajärk.
Kõige suuremat tõusejõudu selleks andis
mõisniku suur rahapüendus ja tema
wäikesed sisse tulekud. Awati siis iga
mõisas telliskivi wabrikud ja wiinawa-
abrikud, mis raha pidid sisse tooma.
Et nad alles awal algust mel wõrdle-
misi mel alid suu sisseleade pealest,
siis ajariigandus meen seeg alguses
tõstas nende vastu, sunnitades, et sar-
nand asutused inimest mõdu nemiss-
le wuivad. Ja see mõis keeb talupoja
hoolituses. 18a. s. algab igalpool wiina-
põletamine. Et seda suurt piirituse
saadust ära müüa, lehti keskwalit-
ruselga leping, kes warustas sellega so-
jawāge ja laewastikku. Kui piiritusame-
list püendus tuli, me firmee itti mõisa.

Tõendati ka, et püritus-rabimised mahl-
 gal leiva suurt ära võtavad, sest kül-
 ma viija sai püritusest astus. Märtsi
 kuul tuli alati viijast puudus. See te-
 gi tõrist murest alati talupoegile. Selle
 ajal olid suured tulekahjud, mis kelli-
 kside karvitust märksa sitas tõsta.
 Iga talupoeg pidi kann-voori kelli-
 va ära vedama. Kasti suuremaise
 linnadesse, nagu Tartusse, Viljandis-
 se ja Võruse kuni ka Valga. Suure-
 mad voovid läksid ka Rügen, Pärnusse,
 Tallinnasse ja isegi Peterburi. See
 rööp oli väga raske ja kestis mitu
 nädalat. Endise rahe voori asemel tu-
 li müüa suus-voori teha. See oli
 äärmiselt raske ja talupoeg langes-
 inna järk-järgult viltsamasse seis-
 korda. Põllupind oli halva väetise
 tagajärjel hoopis-ära kurnatud ja
 talijaks jäänud. Et vähegi kannu-
 samad maad saada, siis tehti kü-
 list, muu pärast siis tuhase mulla-
 risse terad idanema visati. Umbes
 1/3 roogu põllumaast sai sarnasel vii-
 sil hävitatud. Kuid selle vastu võtus-
 varsti kirjandus välja. Tema mõistus-
 sarnase koguviisi hukka ja ütles, et

selle viisil roogu põllumaa maotab suu-
 väetuse. Sarnasel viisil väetatud põl-
 lumaast saab sinult roolu lõinust roige-
 rohem ja siis on sarnane maotus
 jälle ära kurnatud ja saab uus künn-
 metsa põletuse läbi põllumaast tehtud
 saama, mis on meeleka metsa hävitami-
 ne. Praegune liivamaa põld on sel-
 lest mõne suuremalt osalt pärit. Hup-
 pel seletab aga selle lisaks veel, et
 sarnane viis hävitab palju metsa, on
 väga raske ja kulukas. Kõõ suvite kün-
 dude kaalumisele ametis alla. Karja-
 pidamine aga kannatab sin. Põllul
 karjastamine ei ole mõeldis ja mis vä-
 hehel karja kasvatus seeg ajalt, mis ka-
 lupojale suures kahjuse oli. Sarna-
 se tööga maotab talupoeg ka oma ter-
 vise, kuna aga mõisatehnikail meigem
 on. Vemad vaatavad talu halva pea-
 le kõrgilt. Kõis sarnane majandusli-
 ne kasvatus mõjus. Eestlaste peale hal-
 vasti. Eestlastest saavad nii suured
 hulgad mitmel viisil ette. Saagetas-
 ti, et karistuse eest pääreda, põgene-
 takse ära ja saagetasiti tapavad ise
 endid ära. Rahva karakter muutub

ajajoonul ka väga rõõmuwast. Rahwasagedasti hurrab kigedamad walitsejad ära, mille eest nendele mitme wõrre jälle rätte marstakse. On juhtumise, kus Isari wald palrak smale walitseja tapmisesse tapja.

Kui bestlane osaw oli näsitöös, siis sai tema põllutööst wabaks ja ta pidi siis mõisasse sellele tööle minema. Et maastööst peareda, peab tema hennale maru maruma. Sagedasti saanased töölised, et herrale head meelt walmistada, tegid oma töö mõned asjad herrale meeleheaks; misla siis rünnikima mindi. Suurem õuneks luges iga ühe, omale sada, kui herra teada ringitakse eest känds; veel suuremari, kui herra teatud asja wõi mööbli oma saali pani, ehk wahet veel isäwõlalisel juhtumisel väikese ametusega rahwa maal töötajale wawu tarus. Selle eest tänati tuhanda wõrre.

Linukeses talupoja meelelahutuses oli muusika ja laul. Pillidena oli torupill ja 12 keelega kannel. Muusikad, laulu ja tantsu on bestlane väga armastanud.

Haridusline tarajind on wõrdlemata madal. Wähered osawad kirjutada ja lugeda. Koolid on väga mangel ja neid suurem hulk ei saanud tarwitada, sellel midagi selge ega jalga panma ei alnud. Riie töö sestis suwel ja talvel edasi, nii et kooli peale mõelda ei saanud. Õpiti siis wane mate keest, nii palju kui need osawid ei alnud saanarel õpetusel ka siis samu tagajärqi. Selle wastu wõtab aga elauks jälle rahwa meel maal. Mõisnik näib sellest ainult maru, et haridus ei laisnari ja teeb selle taristuse suult peolt mõis ära. Õpetaja tehtis koolis ainult mate rismust ja püselt õpetada. Mõisnik siiski Hofmeistriid, kes lugemist õpetasid. Õpetajad määrasid bestlaste häid waimu andeid ja nendele tuli sahtlane ette mõisniku siindistus; et talupoeg rumal ja tõts on.

Et wähegi mõisniku suawoli piirata, määrati kann talupoega maakohtusse arisikoorima. See ei aitanud aga kuigi palju seisukorda parandada. Kui talupoeg koebama lärs, pidi tema kõigi wanda minema, mitsi pees?

Saksa keermulisi aumimesi ei osanud
Eestlane hästi väga selda ja sellep
müüetati teda mõisniku pealt harima
tars ja rumalaks.

Eestlased pautusid mitme sugu maal-
ritega korrak. Kõige müüder on näit.
väga sarnane Rootsi omaga. Ka te-
ne püri ääres elavad rahvad on mit-
med nembes teistelt rahvastelt omad
danud, näit. uue arjus on nad mõ-
ned nembes vene lastelt omadandud.
Sünni mõige peale vaatamata oli kes-
tüsse omad juured rahva keskel
laiali ajanud mis - vennaste kogude
se arutamise juures nähtavale tes-
leb. Eestlane oli väga viisakas ja
alandlik sakslane vastu, kuna tema
eneste vahel ei ole seda sugugi. Ei
teretata üksteist, ei anta kätt ja ei
norgitata na mütsi. Eestlane on vä-
ga maostundlik, kuid seal sama - na
väga heelimala. Ise aranis - latimaal
(Herseli järel) tuli seda ette, et
omad rüuge haigete juures oma lapsi
viisid, et laps na haigeks jääks,
suvma puhul ei ole tema juures süs-
mü palju raskata, kui süs, kui te
suures on na vanud. Ebausk ja

wandumine kui na mõidumine olid vä-
ga moodis. Näit. vahesõnad: Kivrat
minne sinu sirre; Saaga na pime -
dars, kui waleks.

Sukture tunnet oli eestlastel väga vä-
he, sellers - mõjus tema elu viis ja wile-
and elud ja elumajad maa. Kuid
woorus oli selle juures aratänaime-
ta mõrgel. Abiela rannumist ja muud
sarnasid arju tuli wähe ette. Selle
wastu oli mõisnik väga liiderlik.

Raunis selge pildi saame na selle
aja maastudest ja sirse tulest. Suur
osa sellest läheb kroomile, minimele
ja moolile 1765a. maapäewa järele.
Kaswawad waruramatud marmma.
See oli aga iga herro, oma teha, kui-
dars tema seda jälle sirre seadid.
Korwa on leida mõisnikku, kes na
mülikult laseb talupojal elada. Ühe
koha peal. Pere loob talupojale mõi-
sura seisukoha, mü et tema ei saa-
nud minagi korrapärasest oma ma-
janduse malleks arwata. Pere mehest
nõi kulane ja ümber pöördult, magu
rahwalaul ütleb. Kui inimese siig-
sest taheti mõnelda, siis selle peale

muigas-herra, nimetades-sarnast meest
malja meheks. Herra võimul ei olnud
mingit piiri. Herra soov ja tegu oli
see, et talupoeg temale wõlglane oleks.
Selle wõla protsendi näol wõis tema
talupojalt nõuda mis-iganes soovis.
Kõige suurem on ma wõlari kohustus-
sed. Kõige väiksem närs pidi sil-
mapiln kätetud saama. Oli mõisa
proual midagi tarvis, silmapiln
käsutas-kubjas 60-70 naist mõisa-
se tööle. Õhtul pidid nad mõrga wal-
guel töötama, mis-silmad ära riis-
kus. Suvel asti isegi terene wald
mõisa põllule.

Iga adramaa peale arvati 12
meest. Oli nars-adramaad olemas:
Rüa ja Tallinna adramaa. Tallinna
adramaa oli väiksem, seal wõis
töötata 6 meest. Kui vastame mõisi
meid kohustusi, siis-näeme, et Rast-
si ajast peale on need kohustused
mitmekordsest kaswanud. Riia juure
tuleb veel arvata Krasnu ja Kooli
mars. Õnnelik oli see, millel mar-
sud marstud ja ise wõis-lagana
leiba Riia kalvel. Kui maapõuval

püüti piirata teopäevade arvu, siis-oli
mõismisel palju soovust sellest mõõda
pääseda. Wiletsa loomaga pidi talupoeg
töötööd tegema. Parast kodus halva
ilmaga toppelt oma tööd tegema. Kõik
see oli nii raske, et taluwan-äga-tema
all ja ei näinud sellel mingit lõppu
olewat.

Eelpeel nägime, et püüti talupoja kolu-
soid mõismise vastu reguleerida, kuid
mõismise oskab inna mõrvald puigelda.
Sema määrab tüki töö talupojale, mis-
see määratud ajajooksul oma töö ära
pidi tegema. Oli halb ilm, siis-peab ta
hea ilmaga toppelt töö tegema, kuna
sellel ajal tema kodus oma tööd wõis-
teha. Peale selle kasuavad aga veel pal-
jud muud kohustused talupoja peal,
nagu wõri weed ja muud arjad.
Salits-mõismise omi maid laiendada,
siis-pidi talupoeg kütist tegema ja
metsa hoiama. Peale selle olid muud
ära-määramatad kohustused. Mõismise
elas-koll korral inna linnas, kui ma-
maal mõisas. Sinna-elas-tema sa-
ma. Kõredasti, kui maalgi, mis-tema
wõlga-minerkuid makuwõrja muurendas.
Siin olid temal teppid, hobused wõlga-

sõituda jaan- jne. Nende ülalpidamiseks
pidi talupoeg teenima, et linna sai wä-
heinu ja muud toiduaineid. Oli sü-
muni elitus- ees; pidi talupoeg palre-
muutsema, telliskirja, ja selle mõis-
herral linna toimetama. Oli mõisnikul
hea juhust saadast materjale linna-
sõa müüa, siis tegi tema seda kõige
suurema üüda, maksnuga, ehk seda
sülla seaduse järelle teha ei tohtinud
ja talupoeg pidi uut materjale mu-
utsema. Õigust ei olnud murelt wõ-
tta, "Jumal rõõgell, keiser rõõgell".
Kõrwa mõni üheks mõisnik päästis-
sua, talupoegi saanarist rõõgust.
Wõõrimehed olid ise aranis- narmad,
rest me mad määrati ürgisest ajal,
kus hobused juba wäsinud ja teed
kõik halvad olid. Wili oli aga linna-
sõa eest kõige kallim ja herra mu-
gid pidid kehtetud saama. Igasugu
kodused tööd mõisas tulid talupo-
jal toimetada, nagu oia puhastus;
kallei, puhastus- ja lõpmata palju
muud wäikseid toimetusi. Sõja ajal
pidi 2-4 inimest lisa antama kava-
likust tööliste arwust. Talupoja aua-
le põllele jäid aga mõisnikule kõlb-

matad tööliised, nagu wanad raukad,
ehk alaealised lapsed, kui neid ei ol-
nud jäi sagedasti põld koristamata.
Isegi marja ja põllula korjamine teha-
se talupojale Aleksanders. Ka armuli-
ne proua annab sõbrale tööd. Kuur kula
mõisi iga päes mõisas peawad juurewil-
ja koristama, mairama, linu puhasta-
ma, kuduma, pesu pesema ja peale sel-
le terve rea muud töid pidid mad sõ-
la toimetama. Rahwaloomatuse awalduse
pühul said aga naised tunda armuli-
se proua pantshuli alust, isegi walel
püüa. Lubab herra mõne tüdrukut lin-
na teenima, siis peab tema poolt suurt
palgast herraale lubama, ehk ka ter-
ae palga ja tüdruku on tõuslik, et püt-
sa alt peasis.

Et korraldatus mõju Baltimaal maa-
ma panno ja mõisniku omawoli püra-
ta, paust Ekateriina II 1783 a. maa-
valit-
seja sise ametisse, kes endise korra
ümber linnas. See sünnitas mõisnik-
ke keskel suurt meelepaha, sest ne-
mad hoidsid aua eesõigustest wi-
salt kinni ja müüid korraga hana-
tanse uueidusi tegema ja ilma nende
keadmata, uut maa la looma. Veel

hullest oli asi, kui rehturid määrata-
se maks talupoja eritajad. Kõik see
avaldas märksa mõju talupoja seis-
norra peale. Määratare alguses ka
pearahs maks. Esimalt 65 kop, pärast
kubla mehe pealt. Talupojad maksid
seda hea meelega, sest lootsid krasu-
le maksu marster omale raskem va-
badust saada ja mõisniku omavoli
süüamist. Isegi märksa liikumise
tuli ette, mis maha suruti sõjaväe abil.
Pearahs sisse nõudmine jäeti mõisni-
ku hooleks, sest talupojal ei olnud
norraga nii palju raha, et norraga
pearahs summat välja maksta, mõis-
nik maksab siis ühenorraga summa
talupojale. See välja, kes peale selle
teopäevaga selle tagasi peavad to-
gema. Nüüd pidi tema 3 teopäeva to-
gema endise 6 asemel, seega maks
rohkem. Mõisniku suure meelsus su-
mendab siin veel rohkem talupoja
aukardust ja hirmu tema esi. Mõisni-
kule saab see heares sissetuleku
hallimaks, nõnda et 500 hingeline
mõis saab temale 3-10.000 rubla aas-
taks sisse. Sarnasel juhtumisel
lauges talupoeg inna viletsamasse

seisukorda, raevalt muutid nad omal
elul sees liida. Nüüd aga mõisnik wäl-
jamaal armastab kirjeldada avaldada,
et Eesti talupoja pärisõigus isegi nende-
le meeldib ja annast rahvas väga em-
meliku tunnet elevat, sest mis väias
nad veel soovida, kui et nad püha-
püewiti mõistis. Väivad viina saada
ja talvel vahel alijä taga lesida. Ei-
nelt poolt aga tõendasid, et Eesti lase
on märksuline ja wastikus vaimuga ja
oma seisunorraga rahul ole mata. Sel-
lega lükkasid omad kiendused, Eest-
laste rahulolemisest oma seisunorra-
ga, ümber. Misugune waherand he-
ra ja talupoja vahel on, seda näeme
sellest, et kui see õhtul jutlus. Kõrt-
sist mõõda sõitma, siis wilistatasse
temale järele, keltas mura ja nõi-
datasse rursinat. Eesti lase omadab
omale negatiivse iseloomu (wargus).
Sarnased tunnistawad seda ise, et
Eesti lase on väise wargus. Tema wargu-
tal tubarat ja viina (wastile kuu-
puurides), nuge juu. Naturaal majo-
pidamise juures on see naturaalsel
wargus. Wastatasse wilja, puid,
raaklaid ja maerid siest 18 a.s.

Järges võtab jõe mine iseäranis hoo-
ja mõte avaldab suurt mõju. Rõdu-
vad alalised kanalused iseäranis
tõukastega, mida ei sallitud. Tulega
ümber näimine on äärmiselt eelwasta-
mata, püües tulega näinud lausa
laudas, igal pool - isegi imestusväärt
on, et veel äärmused on järele jää-
nud.

Eesti talupoja iseloomustatakse
kui laiska ja pühavara. Oma
põlvud tema jätab harimata, marjal
laseb mälvida, mis et neidki teda
taluga tuleb üles ajada, keoned on
leharuuse ja mõnu langemas. See
pole kehtine, kui vaadata, misu-
guses raamatust ta lapsest saadik
oli. Suureks imes tuleb lugeda se-
da, et toll neidki mõni omale isegi
suurisvarandust saanud 800-1000
rubla, mis selle ajal suur raha oli.
Neid oli väga vähe. Eestlane on kan-
natlik ja vastupanek. Tema vastu-
panevust külm vastu saab inem-
tada. Tehakse näbalaist nistest neim-
ni Riiga ja Peterburis, kus mälga ja
jann mannatatakse tee peal, ilma
et une püüdurest jätgegi oled. Kui

on inimlik mõistus, talupojad on siis
tema juures jõe saanud. Mõni jõe me-
he juures tõelisele saab 3-3 a. jõe sa-
nant. Isegi permine saab igapäeva-
sest ja teda ei panda magu isegi tä-
hele. Mõte hakkab ka vahelal mõ-
vale jääma ja lühikatsuse eumast
torupilli abil, et lühisam oleks katta-
ta. Heade mõistmiste juures on talu-
pojad head ja vastutulelikud. Kusi-
nit on arvane mõistmiste vaarust jää-
nud ja vilgadesse nurkunud, talu-
pojad on 20.000 rubla mõnu pannud
ja mõistmiste hädast välja aidanud.
Kui oli bestlortel mõnu ja piltlik.
Kuidelakse, et Eesti meel on karsa me-
lest rohkem arenenud. Dimele on pal-
jusi mõnd pilgatud mõistmiste sa-
walt, mille vastu see võimatu oli.
Eesti meel on ka karsa meele peale
mõju avaldanud. Isäranis on Eesti-
lane oma karsise ja mindla iseloomu-
ga karslaste peale mõju avaldanud.
Raamatuid on bestlarel vähe ja neid
pole seega lugeda. Ebausk ja muradi
mõju on suur: mõnu leidnud talu-
poja näinud selle, mis kirjandus,

sid. Maja taga oli harilikult aed, kus
kasvatati kapsaid, huumalaid, kuma-
viljapuid ei olnud. Seda taga olid
viljapõlud. Maja viirsed olid väga
lihtne ja vildid. Peamööbel oli: räng-
ole mööbel ja taruse linaga ning vil-
lase kenis, - puhreale oli väga ar-
mas kalupojad ja oli temale suuri-
maks lõbuks. Peale selle oli laud,
(alguks maa sisse taotud teivaste pe-
al), pun pingid istumiseks. Kõrva olid
ka punutud põhjalega toolid. Sisse-
perekond elas ühes toas. Tuba oli
ka mööblis. Talvess leidus muumi ka-
loomade jaoks: manad, pardid, talle-
kured, varisad jne. Ka käsikirvi oli
toas. Verrisid oli vähe, sellest jäh-
vatati käsikirvit, mis tööd värsed
lapsed tegid. Töömüstad - wana, man-
gasteljed ja muu vana olid ka
toas. Suur laud oli ühes toa nur-
gas, mille taga võis istuda. Ahju
pealiskorvitati magamiseks. Ahju
ees oli kolle, kus seal sööki valmistati.
Talvel ja sügisel oli valgasead
jaan - peerg. Et suitsu oli palju ja val-
gus nõrk, siis koorisid poisid kuu

varjud (kõndid) välja. Barnase hoone
viirsed ei aidanud suurt peelt kaa-
ra ei koriduse saamisest ega küt-
misest.

Sest oli väga vilets. Kartulaid veel ei
kasvatata. Pea teidus on pünn kaga-
nase ~~to~~ leivaga. Talvel on ka vahel-
duseks hapu kapsas, mis - lastlaste
juures isegi on tuntud. Seal kaps-
aste, kaalikad, karvum ka porgan-
did. Kõik need täitsid kartuli aset.
Seale selle oli kaunvil - tangu supp,
kõit, herned, oad ja läätsed wee-
sees moolitud. Sii on haruldane.
Talutsidud tehti pühapäevadel, mis
oli haruldane. Seda sai harva,
naha. Seda said haiged kuu rü-
tu, siis valmistati siis - ka isära-
linast juurteel. Leib, piim ja kalle
on teidus - kodus ja teol, kus teda
ka tihti teopäevade lõpuni ei jät-
nud. Tihti oli mõis - nangel, ja teole
mindi siis - kervess - nadelaks - maa-
ra võttes - leivakotti. Teopäev kestis
päinere tõusust kuni loojamini kuni
ja halva mõisminu juures veel
enam. Kell 4 hommikul oli teomöö-

-72-

juba põllul. Tihhti rüü tait otsa lõppes; pidi tema õõriti seda omale otsima, ehk kellegilt laenama. Tõelised puhka-
sid väljal tule juures; mis-keest ter-
visest juba märki annab, sest sügise-
sed hallad ja neevade külmad olid
wäga mõjunud. Nõige wäänilise maa-
joogiks oli siin põletatud wiin. Warom
keela ei tuntud ja tema suurt mõju ei
teatud. Wiinal pidi terweks- tegeu jõud
olema rahwa arvamise järelle, selle-
rui wiin ja saun ei aidanud, siis oli
see surma täbi. Wiina nõrwal tarwita-
ti na veel nalja ja slut, mida madusel
teel valmistati. Ründed olid nar-willa-
sed wõi suwel karused enamasti tume-
dat pruuni värvi. Neid õmmeldi ise
omale modus; nii et rohmama talupoja
sarnane rüü veel rohmamamaks tezi.
Riide õmmelus- tuli 2 rubla maksma.
Materjali wäärtust korrui arwates,
tuli üliõnõ 15 rubla maksma.

Naisterahwad ajasid uhkust iga-
sugu preeside ja sõlgedega rui ka
kaelakeste, pitsidega, mis-tema kal-
limaks waraks oli. Ehk küll mehed
wähem loredust tege ajasid, nandsid

-73-

nemad lais-mahwõõd läisuwate pannal-
dega, kuna aga mehed ruiju wõõd nand-
sid, mis-modus-oli valmistatud. Jala-
nõudens- olid würud ja pastlad. Riri-
kurse minnawse na saabastega, mi-
da nõrs- kanti ja ruiju ees- jalga kum-
mati. Rahwa arvamise järelle oli ruiju
piha pair, kulum palja jalu ei tohti-
nud minna.

Maacharimine oli saunis-ritsaire war-
messe satunud, ja pani mõismise mi-
sugusest kriitilisest reirunõrda, sest
tema wälja ei saanud. Igasugu meen-
das mõismise poelt, wõeti waenulise-
wastu ja talupoegi oli wõimata sundida
midagi teisiti tege ma, rui tema wane-
mad ja erisarnamad seda olid teinud.
Õõnõd mõismised olid karsamaal aga
romoomilist hoidust saanud, ruiid see
aitas- wähe. Täälne tarwitas- mõisa-
põllul saanu tööriistu, millest ka oma-
põllu hakis- ja mis-oma nõuetele ei
waatanud. Wauwid on puutalgedega,
mida sõlm- hobuse kromu wõlde. Rui
palju sege ja tööjõudu see wõttis; mu-
ni uks- weer ära sai tehtud. Tihhti
wõis tee peal näha, nar- wauwri tüksi-
ni ehk mõnda maha langenud hobuse

semine. Suuremad nauttelgedega warrid
ilmunud alles pärast karvitusele. 18-19
a.s. ei jõudnud talupoeg seda lihtsalt mit-
te muetada. Warrid muunusid liht-
mise juures, määre puuduse pärast.
Barnane roos, kus 50-60 samast warr-
ist roos-lükkusid, oli isäraline muu-
sine. Wähe määre tõode jaoks karvitati
ka nänu. Veel oli karvitusel ka „Stepe-
taage“, mis oli muunitatud kahela pos-
le sadulat hobuse selga. Rauda on
vähe karvitusel, ainult adranina ka-
harise harast (Hara ader). Odra veel
hobune ilma ohjateta. Mees-mündis-
roogu oma jõuga, et atra warr-hoida.
Baksamaa ader, mida sar-lased
wene adraas-nimetasid, oli karvitusel
wähem. Maad müntakse rügisel, roos-
hobused rohkem jõus ja töö-wõimuli-
sed. Rewadel aga talise warride ja
koidupuuduse pärast on nemad lah-
jad. Aestati warruärrege ja veel juu-
res ka madala pumpulgalise ärra-
ga. Et äre murege oli, siis istus-me-
ise peale, ehk laadis-mõned riivid
ärrele. Warratit karvitati heina mit-
duse, kuna rõõwija kõigati sirbiga.
dõigati hästi mõrgelt, et töö jõudsamalt

edenes. Tõhtsam terawili oli riis, mis
harilikult andis 7-8 seemet.

heal aastal 8-9 „-“

horulolalt 9-10 „-“

halval aastal 5-6 „-“

Sihtsi suure müüma tõtti ei walmunud. Ri-
nist warratati õige suurel määral 70
aasta lõpul warratati riisist 70.000 sili-
nist. Üks-silitis-oli 72 warrat. Sellest
lärs 1/3 piirituse walmistuseks, rest warr-
tulaid ei alnud. Muist ülejäägist weti
suur 10% ka, wäga. Kõige rohkem weti
Rostri, kes Põhja sõja järel 50.000
russit pidi saama. Piiritust walmista-
ti 1/2 miljoni watti, mis enamasti wene
mere ja jalawäele läks. Ruinatatud wi-
li oli wäga otsitud, isäraline. Baks-
maa oma, mis isäraline amadusega
arwati alawat. Wili jäi tihti kuni jõe-
ludeni wälgadele, kus teda wihm mää-
tar ja liunud naiskasid. Russile
järgnes oder, millest suur hulk warr-
tatuse üle walmistuseks. Oder annab
meil 6-7 seemet, ka on 2-hte seltse maa
oder - lahjem ja Baksamaa oder. Sam-
nemaa teraga. Odra jatnuib oma warr-
duseks. Kaer annab ka 4-5 seemet ja
keda ei jatku müllast lormadele. Tõhtsam

sai tihti varaste hallade tõttu hukka. Linne kasvatajate kaunis palju, sest nemad on oma heade omaduste tõttu väga ehitavad. Mõisais-kasvatatare se kartulaid Ristikhein kasvab met-sinult. Sinult 1845 a. kannab Ristikhei-na kasvatamine rohkem hoopis mõi-sais-wõlma, kuid maal vähem. Heina-maad on väga viletsad. Neid ei har-i-ta ega parandada, talupoja huvi-se-da teha ei ole. Mõismin paneb sellele mureni juure, ehk tuleb ka varsti välja kolida, kui maad paremaks saavad. Selles on heinamaad sei-sed, sammaldamused ja vesised.

Rurri hind heal aastal on 30-35 rbl. silitis- (varr 42-50 asp.).

Rurri hind aast. 50-55 ""

halval aastal 70-80 ""

õige halval aastal 80-90 ""

Tallinnas väeti iga välja-veetava silitise pealt ühe varr waeste heaks. Hukmalaid kasvatare vähe ja neid veetakse sisse. Kuid 18 a. s. lõpul hakatakse ka neid juba mõi-sais-kasvatama. Sisse-veetajaks olid: nime jahu, muusid j. m. - pea-erjalisult Ruramaalt.

Lõunuse algus oli mail Juuli lõpul. Tööle virgutajaks oli kompell, muljas-sepiga ehk ratsa piitsaga ja Riller, mis mõis-ireeroliseks pilti paarus. Wili peale pea-se on muinatati ära ehk siis tambiti loo-madega terad välja. Seda tegid ka ini-mesed vahel isesuguste nätmiliste lii-gutustega. Pund vilja kuivatatakse pi-did talupojad talvel konna vedama. Rõõpensi sündis-õsiti (põrsal tehti muud tööd). Säär said inimesed pime-daga varustada, ja see meelitas neid tööle. Rõõpensi oli kasnem töö, mida-meie rahvalauledest näeme.

Salurahu majandusline tegevus: Kõl-psel sai määratud talupoja sisetist-elu ja tema teretus-küsimust. Seame, et toll nomaal püüdis kartul, sinult oli, kapsas, naalinas ja ka pergan. Sai oli sinult arstirohuna haigete tarvis. Tooridest oli rali, õlu ja viin, mis 19 a. s. II poolel esile tuleb. Üllisond mar-sab 15 rbl, muna naistekahvad sellis-30 rbl. Ära karvitavad, sest oli rah-nem uhkus-saja. Põllu harimis-kiistad viltsad ja oua tehtud. Kõnnid olid mõrgad ja isik hebu-se tarvis. Silit sa-mas põlluviljaks oli nime, mida

aastaks saadi 15 miljoni ruuda. Rukis-
andis 6-10 seemet. Oder oli oma täht-
suse pealest järgmine. Temast valmista-
takse õlut. Järoneb raer, mis andis
4-4½ seemet. Rannviljad annavad väi-
kest saaki. Heinamaad olid halvad
ja harimata, kuna mündelt vähe saa-
ki saab. Rukis säilitis (säilitis 7% vae-
ka) maksis 35 rbl. Kermisel lõikuse
aastal aga 55 rbl. Kuna maillil as-
tal 70 rbl. On isegi olnud aastaid, kus
on makstud 100 rbl. Viljaga, kema
tähtsuse peale, oli ka mõige rohken
tööd. Töö vahel magati vahvalt 1-2
tundi. Lõikus on väga raske töö. Se-
ma vahelduseks oli korupill ja rub-
jase kepp. Harilikult, kui töö lõpu-
le oli saanud, anti rubjale sellist
teada. Sagedasti tehti ka talgupa-
vi mõisa kui ka talu põllu peal.
Kui töö lõppenud oli, koguti rongi
ja mindi ennast hevrale näitama
mõisa, rubjaga eselasa. Töö vahel
söödi ka mõisas lõunat, kus anti
tangu pudru, õlut, viina ja leiba
suured tübid. Hevrad vastasid sar-
mast söömist paljalt pealt. Peale
selle töötati õhtuni hea meelaga, et

pärast seda jälle piduriga mõisa tulla
võima, mida õhtul pausiti. Sellen ajaks
tapeti suur harg ja anti jälle õlut ja
viina. Peale selle algas kants hilja õnni,
mis sagedasti kasutusega lõppesid, kui
sui paar oli. Barnased talgud olid he-
vale õige kasulikud. See olens-rüis,
mis töösse puutus.

Edasi vaatame muid talupoja era ame-
teid ja töid. Vaatame karja kasvatust.
Kasvatati nimelt hobuseid, kuna hargi
ainult (alles) 19 a. 3. ½ poolel karatama
kasvatama 18 a. 3. ei tuntud hargi.
Hobused on rõhna teidu tõttu viletsad,
kuid siiski saamis vastupidavad.
Talus oli 2-6 hobust. Hobuseid oli mui-
de loomiga värveldes rüis sagedasti
lühge palju, kuna aga lehm mõige roh-
ken 10 oli. Lõudad olid väga hal-
vad ja loomad langesid sagedasti
pandide ohvriks. Püma talvel ei ol-
nud, seda oli ainult mõisas. Seeska-
ratust oli ka korvatu. Kemat jaar-
sid vabalt ümber ja rümitasid pal-
ju rahju. Sigu oli harilikult 5 tüki.
Rõis viljad olid maha kallatud sam-
baid kasvatati tumeda korvaga. Et

korjamaad vesised, laudad külmad, ja hunte palju oli, hävineb palju lam-
boid ühtelugu.

Et naturaalsel majapidamine on, siis
peab talumees ise suure hulga töid
seda tegema. Tema peab 1000 ametit
oskama. Selle kõnn ei ole tema üheski
töös päris osas, mida muuseumis mäe-
me. Tema maksis ainult rauda eest,
mütsi eest ja mahaparririjale, mida
ise ei osatud teha. Naisterahvad
aga kujuvad, metaravad, pesivad ja
lõikavad vilja. Keeti suuremalt
jaolt lüvendit. Tema täidab sagedas-
ti ka mehe tööd, kui see mõisa põl-
lul oli. Nemed pidid osavad olema
mõigis-roduris-kõis. Meestel oli tal-
getöös: jäävedu, paelmurdmine, müri-
de korjamine, lubjapõletamine, müü-
ritöö ja negede valmistamine. Mõned
on ka kaupmehe ametis, ise äranis-
valadised. Weteraare linna rõõsu-
gu kraani ja nemed ei jäänud ku-
magi nalga oma tööga. Kõrtrid olid
kolleageed elu tähtsamad narko-
had. Mõisnik elitas puu kõrtsid, mi-
nist olid väga külmad. Tema pani

ühel sõja siina, kes siis tema õlut ja vii-
na pidi seal müüma. Selle kõ eest saab
tema väinere talu, on aga wastutas mo-
gu kraani eest, mida herra tema maat-
te uraldab. Mea mõrts-kõ siisse aastat
400-500 kbl. Pühapäeval mängib mõrt-
sis- viin ja korupill. Lõbu on siis lai-
alt. Silti peale shilatakse kiriku juure
kõrts, mis- väga rohane oli seal. Lõbus-
tusi oli nii palju, mida ka siis põhja-
linult pühitseti. Kui pidu on, siis elgu!
Seab ütlema et ka lõbuskuse juures vä-
ga ern ja rõõmus oli, aga too juures
lains. Puhm, mis- 3-6 päeva kestis, pi-
hitseti väga lõbusalt. Kui mõisa pul-
ma peeti, sündis- see mõisniku sulul
ja lants- maasma kuni 50 kbl. Jaani-
päev oli ka suureks pidustuse, päevast
Rahvas- tulewad mõisasse, näivad kor-
jalaudad ja kallid, aidad läbi ja on-
massad loomile rohta, mis- terveks- teeb.
Peale selle minnaks kinni juure ja pan-
naks herra, kui ka tema väestele,
kroonid põhe ja kiidetaks- head her-
nad.

Et päris sõja- alati kerkist ära ei nur-
manud, näeme sellest, et inimesed kuni
sada aastat vanaks said. Reegi wa-
namees- saanud Põlva piiri ääres- reegi

160 aastat vanam. Rõige vanem poja-paeg oli 93 a. vana. Tema pere oli 150 hinge suur. Haiguse puhul ei minde mitte koiu juure, vaid sauna, kui see ei aidanud, siis minde mõisasse prona juure, kes rohtu andis. Rohitudes olid püritus, sool ja vääril. Tarsa, kui tema juure minde, andis maast korjatud kaine arsti rohtu, kuid surma vastu ei leidunud rohtu. Rõige parem rohi oli püritus ja pürrirohi. Suure matmise puhul röödi ja joodi, kuna surma välja viimise juures nael urse sisse löödi, et modurkaiat karta ei oleks. Ristimisel oli see mite, et laps suredist lahutatud saaks. Ristimisel pleti tema välja. Kui laps selle juures nutis, siis ei lastud maral wälja minna. Ristiti wahel mitu korda, korraks wõttes on talupoja elu wiisid, kuni meie ajani muutmata jäänud. Selles mõttes on kindel, et rahvas on omapärane kultuur püsinud. On arusaadav, et tema lühike aeg ja joonul tõusis kultuuri rahvas. Talurahva mõral elab teine riik rahvast - kadakas (Hollendische). Need moodustused läbi kurrund rört. simeestest, sellidest, walitsajast, weis-

sist kaupmehist. See riik on eeslinnades saunis aruwiisid. Sün kaswasid mõis pehad asjad wälja. Nad arwasid waga wahel saasa. Meelt. Kened pidasid endid targast, kuna talurahwas mandest targem oli. Sage dasti, wabast saanud orjad, murrusid aja joonul selle lüsi. Wendest eraldusid kaupmehed ja käsitöölised. Need elapid toredasti ja asjad ehkust. Mõismin kaswas igal juhusel oma jõuust näidata. Wene käsitöölise oli palju korrakaid. Linnas ja sellep. jõudis tema telesa. ei wõistelda raskusega.

Wastawine eespool talupoja seisust, mis aluse paneb ühtlasi ajalool. Talupoeg peab mõis ise valmistama, sellep. ei suuda tema millesmis orjast täiusle wälja areeneda. Kogu tema tööriistad ja tarwidused on tehtud puust. Sellest kujunes wälja ühtis-iseäraline puu ajajärk. Seisus waatarime emantame. tist lahkunud peelsarstari, kes elapid eeslinnades. Kol mandars wõttesime saasa ja wene käsitöölise konkurent. ri. Mõismin seisus aga mänge-rogu aeg illeolekut. 18 a. s. on märgata juba mindlaid jooni rahva elus, kuna riik. maani elud olid mitte normaalsed. Aga

Kui Lühis- ja Eesti pärisorjus hakkas, olid ajad hoopis rassemad, kui nüüd, kus see lõppenud oli. Sellegi peale waa- tamata, et väga raske luua kindlatorda. Serve 50 a. eega Peeter I ja Ka- tariina walitsuse ajalärk andis selleaeg- sele Eesti elule tooni. Kuna aga aade- li meeste arv rogu algas kasvab ja ne- mad omandavad endile kindlad eesoi- quused, mida nad ühte seadu laienda- vad. Teiselt poolt teeb kerrawalitsus rogu alg tõrkeid, wõi wastu seadusi wälja. Et ametite rühmas väga ruur oli, siis aadeli seiruse arv selle läbi kaswab: shwitserid, kaitrid. Omandati aadeli seirust ka, ostuteel Wiinis. Kes 500 marka maksis sai aadeli nime, 3000 marka, sai krahwi. Need, kes omale ostu teel nime omandasid, ei saanud mitte rõisi õigusi. Nemad ei saanud kerrawalitsuses ei häält ega kohta. Sarnane oli nende seirusest 1783 a. Peale selle hakkas kiplaome ka raha erst wälja müüma. Iga saa- ja pidi maksas 50 rubla rirre maksma. Ometi teenistuse võimalus ei wastand enam aadeli juurekaswile. Rirre- mad nendest renditvad omale mõisaid ja annawad neid rendile wäestmalele.

Ja siis katsutakse neid paigutada, iga- ruugu mehtadele, kuid rõis see ei mäge. Eesti aadeli seirusest mairad on ka põh- japaneswad teeni annud. Rodanlus jäi nõrgas muni süümaani. See pahanda- väga Eesti poliitilisi riigianime. Suu- kes Riia linnas on wõitlus raimas ro- danlaste ja mõismise wahel. Mõismis- mel on seirusest riitiline, ja nemad seipitwad plaani, kuidas Prantsuse rodanlust ära häwitada, Inglise ja 4one tagurlise rodanluse läbi. Kuna 18 a. s. lõpul aadel Lääne-Euroopas oma tähtsuse kaotanud oli, püsis see Lühis- ja Wenemaal edasi. Mhest uis- kast mõismisest jutustatakse Prant- sumaal, et see herra mõndnud laual. raimise wiina pealt isäralist ma- su. Tema reletas, et wim alla mel- lins kaimud, mõsel inimesi mõisa tul- la ja lauaraha 2.50 kop. ära maksa. Nüruqune wiletrus oli Prantsusmaal mõismise juures. Kui aga meie samal ajal Eesti mõismise elu tähele pane- me, siis näeme, et tema oma liitgu- ses ja mülluses elab. Rõis pidi esom- julia tore olema.

Teenijad ostetasse, ehk walitasse ise,

süü peab tema 4 nädalat oma töö eest
hoiduma, enne kui tema närs peenise-
sed nööbid ole päte äppinud, et oma-
le rühustatusele aruda.

Mõisad on 20-30 sõidu hobust, mille
jooks on oma hulga kallipoisse ja rutsas.
Proual on oma hobused ja herral oma,
harilikult sõideti 6-8 hobusega. Riie tuses-
ei astud hülgust taga, näidi lihtsa
Inglis-moodi järele müüdes. See on ise-
gi rahva peale oalt mõjunud. Ühis-
sõndlised korruptuulismid olid ma-
pärased ja suuremad pidustused. See
sjal jooksis rahvas ära diinades
võttis süü joomine laialt maad. Ener-
gilisemate asideli meeste tõi oli; jahil-
käimine, mõrtsipidamine, maartimäng,
mõisatega kauplemine ja talupoegi
peetamine talis. (Hauzug). Leidus ka
suisid, kes matrusid ka oma maja-
pidamist teisiti sisse seada, kuid see
ei läinud morda ja paljud müüsid
omad mõisad ära. Raamatupidamist
mõisad ei olnud.

1783 a. on tähtis-allepsolest, et pan-
nase marssim linna valitrus. Kellegi
sai rüütlite vabariis lõpetatud. Balti-
maa elu karakteriseerib ka veel 18 a.

see asjaolu, et lünnamine väga mitrais-
oludes sündis. Raudteed ei olnud. Rõis
sündis patriarhaalset laadi. Kui süü-
teistmoodi eluvust ei saadud kuu, süü-
tehti ragedaid võerumäine, mis rami
känini veel moodures on jäänud. Teda
nimetati võerumäiguks. Tõredust asti
veel taga ehtralt. Et Sarramaa mõis-
nirast meie oma maha ei jäänud, on
alati märgitud. Ainult Sarramaa oma-
del olivat peenem maitsed olnud, kui
sünnatel. Suuremal jaot mõisnirast oli
palju parem loodus. pöördus Peterburgi,
kui Berliini peale. Sellest tuligi süü, et
matrusi närs mene viisi sisse seada.
Riided, toitmine ja majapidamine,
rõis see sündis. mene laadi, 18 a. s.
kolmandal veerandil kannavad mõis-
nikud oma elumaja elatama.
Ehitatuse uusi närskõidreid maju.
Sehtasse ka röögi raal, mis siamaa-
ni oli puudunud. Tandi müüd suurt
rõhku röögilaua nõude peale, mis
olid tehtud rõis kõbedast. Tõodi süü-
se ka häid väljamaa viinasid. Tõo-
di ka tõredaid Inglis-tõeldasi sisse,
praeguse herra järele 1 miljoni vää-
tuses. Võerusel näidi peavarjaliselt

suure pühade ajal: Jaani päeval, liha-
võtte pühadel, Jõulu ajal ja laotade
ajal. Mõisnike tegi purjus- ja laotade
sugu lollusi, nagu talupöögini. Röödi
joodi ja mängiti siis kaarte, kas või
nagu varanduse peale, mis saagedasti
juhtus. Paljud mõisnikud mängisid
mitu mõistat mevrage ära. 18a. s. kir-
janisud tõendavad, et kui mõisnikel
ei olnud arutatud olnud kaetuseks lae-
nuasutusi, siis nad juba ammu
pannusti olnud jäänud. Väga mulla-
kas nähtus oli suure vana teevite
pidamine: 4 tsa tüdrukut, 4 tsa pois-
si, 1 häärp, 1 Hofmeister, monad, mudu-
jad, siltrid, nutjased. Masspäävake
seaduste harutusele sõidavad siis,
kuid aja ajavad ärrisud. Suurem
hulge lähel rüma lõpu pärast. Moraal-
ne elu on täiesti langenud.

Baltimaa seismisord lähel sajajalt
israa halvema, sest Venemaa sõdib
ja laiendab oma piiri. Rõis see mõnab
suuri kulusi, nii et pannakse need
maksu soorimad talupöögile peale, mi-
da need ära kannatada ei suuda ja
ära põgenevad. Senna elamis- viis muu-
tub Baltis ümber. Peterburi hülge-

se pärast armastavad mõisnikud inna
sinna peale vaadata. Kui Venemaa laqu-
nemisel oli, läks ka mõisnikesse seis-
sord väga kätbara. See tuli siis sel-
lest, et katsuti hülgevalt elada, mis
meid lõpuks pannustini viis. Siin peame
ära tähendama mõige pealt, et tuli me-
jandusline viis ja teises mõndis
viis, et mõisnik rahvast mitte liiga
ära ei surmaga. Need kannasid vii-
sid mõisniku pannustile lähemale. Siis
tulid sajajalt inna nähtavale mõis-
gused ajasid seadused, talupoja ka-
russ, kuna mõisnik alatare oma ees-
guvi kaotas. Peame siin märkama rea-
dusandlust Eesti, mis sündis mahes-
jaos, nimelt Eesti ja Liivis. Liivimaal
haritavate ennea mõisniku eiguvi kõr-
pema, siis sellel vaatame eitis-rea-
dusandlust Liivis.

Mõisnikud kaotavad 1765a. ühineda,
mis rorda ei läinud 1810a. kaotavad
nemad endid Sigismund Augusti pri-
vileegiumi peale, et selle läbi oma
paremat olurorda pindustada. Ne-
mad jätkasid oma mõndmist selle
mõtte, et see meile igaverev-
mõnne.

-90-

raasi 1710 a. oli Peeter I seda neile kinnita-
nud, kuid märgates mõisnike sala-
plaani selle laga, tegi tema sinna juu-
re lisandusi, kus tema juure lisab, et
jätab nügile ja omale kõrgema võimu,
seda olust muuta oma aravõimust
mööda. diivri mõisnikud said sellest
aru, et kerkivalitsus' selle peale teela-
des, võib alati seda lepingut muuta,
selepe. katusvad nemad pärast poole
mitmeid ainevusi selle nitrenduse koha-
ta pööravale võtta. Talupoja seis-
nord oli aga inoagi väga vilets;
sest Rootsi seadused seadused 1721 a. mõi-
sid sinult kroomu mõisale võtta, 1739 a.
Pavon Koven omas kumbras vastuses
Justitsi ministriinile, vastab, et talu-
poja eira, algusest peale, kuni saate
tulekust Baltimaale on pärisori ol-
nud ja temale oli käelise õigus talu-
poja elu ja surma peale, mida nemad
aga kroomule edasi ei anna, kuna ko-
du karistusel ei ole piiri. Talupoja
varanduse üle on mõisnikul käelise
õigus. Maasõu õiguse määr on alati
ära rippunud viiutal souna heataht-
lusest, Talupoeg on mõisniku oma,

-91-

ehes liisuna ja liinamata varandusega. Se-
da ei kinnitataid mitte misavalitsuse poolt
ja nii meelir' see edasi, saani 1765 a. an-
nab pavon Schuly' sisse omad uued wäl-
jastatud seadused, et talupojale mõ-
ned lahendused saaks tehtud

Pavon Schulye seadused olens:

1). Talupoeg saab käelise õiguse liisida
vara peale.

2). Kui talupoeg murralisult oma talu ära
on teinud, on temal õigus vana maa peale
jääda (Need kassis mõtet jooksivad pu-
nase kriipsuna mõizist mõtteist ja teis-
test pinnatist läbi).

3). Isapäävad saavad varuraamatasse
kirjutet. (See pinnat, mis tegu ja maasõu
käritab, piirab mõisniku võimu).

4). Kui mõisnik on arund, võib talupoeg
kroomale.

5). Kinkimine ja orjade muumine meela-
korse ära.

Kui mere neid pinnat' maamine, kus nää-
me, et kogu see seadus on sama, mis
Rootsi 100 a. tagasi maasõu sordi.
Mõisnikud sell koomal olid kasti forree-
ritud ja lundid oia võimu suurust, sest
kõne kumbras Peterburi kaardivägi sei-
sis koos mõisnikkusest, kes juba enne

koime elid pannud suitsu revolutsiooni. In-
 ternerest siis mõista, kui kahjulikud
 ettepanekud 1765 a. kesksvalitsuses ette
 pandis, tuli sellest määrguse mürgel
 välja, et kesksvalitsus 30 aastaks mõis-
 nikkude rahule jättis.

Need tingimised, mida kindral kuberner
 Braun juba ennemalt korra oli seadnud,
 olid:

- 1) Lühikese varamuse õigus.
- 2) Maasud ja orjad ära määrata.
- 3) Rodukoristust püüda.
- 4) Turul ei tohi orje müüa.
- 5) Abielu astumise korral, mõisnik
 ei tohi taristusi kahha.

Kui kindral kuberner Braun need
 maapäeval ette pandis, oli selle kor-
 ral mõisnike meeleolu sarnane, et
 nende võim püüdnud on, kuid suure
 autoriteedi tõttu, mis kindr. R. Braunil
 oli, ei saanud nad vastu hakata,
 vaid nemad võtsid enne arastatu siis-
 ni need tingimised vastu. Muidegi
 ründis see nende poelt ainult profor-
 ma. 1765-1795 a. ei julgenud kesks-
 valitsus mõisnikkelt järelpärida, kas
 need seadusi täidetakse või mitte. Sa-
 deti seda nooremalt põlvkonnalt järelpäri.

da, mida loodeti rohkem harituma ja laie-
 ma ilmaringiga olewat. Kõik see münd
 aastat ei olnud siis mingit teateid 1795 a.
 astub von Sievers maapäeval üles ja teeb
 uuesti seadusandluse päevakorrale. Mõis-
 nikud teevad katse näe ja on näus-
 neid punnate läbi harutama, kuid et see
 tähtis küsimus on, siis ei saa seda ko-
 hapeal ära otsustada. Adeli konvent
 peab enne need punnid läbi töötlama ja
 põhimõtted kindlaks määrama, pärast
 seda lähevad need otsused siis mõis-
 konventi, kes omaoroda arja otsustab
 ja siis jälle adeli konventi tagasi sa-
 dab, kes lõpuks seadusandlus kind-
 laks määrataks. Siis jääb see nõud-
 pealeli. 1796 a. läheb Rotariina aga era-
 korralise maapäeva korra ajada, ja
 pärast arja seadumise üldüldisel ma-
 päeval läbi harutada. Tuleb siis need
 Sieversi ettepanekud, mida 30 punni oli,
 harutusele. Kohapeal surab Rotariina ja
 1797 a. peab uus maapäev korra astuma.
 Pärast Rotariinat saab Paul valitse-
 jaks, kelle juures mõisnikud tahsid
 oma privileegiumi kinnitada, kuid kahe-
 peal viib Sievers 1797 a. need punnid
 kesksvalitsuses läbi, ja paneb ette Pau-

lile, et neid sinnitada. Mõned reastis-
nõuad püüavad karistusi teha ja mõ-
juvad, et see mõisnikke meele tagasi
saadetakse.

1798a. tuleb neljas maapäev konn-
siin matuvad mõisnikud uuesti arja
lulka ajada, kuid Sievers viib 1797a.
seadused innagi läbi. Tagaseltja
mõisnikke maebuse pärast Paul siin-
mita jälle neid seadusi. Sievers oli ter-
gemaks saanud ja katkis müüd arja
siendama kasata, kesavalitruuga kon-
pantis alles. Sievers saab lõpuks. Alex-
sander I uraldus meheks.

Salupsegi wabastuse üle ilmunud kir-
jandus.

C. Kehn: Die Intensität der litländischen
Landwirtschaft.

Blagowschtschenskiy: Erste und sein Herr,
1861 Berlin.

Chr. v. Waldemar: Baltische und litlä-
dische Zustände. Ansmäsmäts.

V. Wilnen: Unsere landliche Arbeitsfra-
ge.

B. Punschel: Über litländische Arbeit-
verhältnisse und 1863.

Mellin: Noch eines über die Bauern an-
gelegenheit in Litland.

Jungstiling: Material zur Beleuchtung

litländischen Bauerverhältnisse
Materialien zur Kenntnis der litländischen
Agrarverhältnisse.

H. v. Brücke: Zur Moortfrage in Litland.

G. Harzowitsch: dühine ülewadt diwimaa
salupsegi (Europea Seataja 1889-1890).

Põhja-Eesti kohta:

J. Kärner: Salupsegi wabastamine
Eestimaa 1816.

Klaus Brütz: Der Kampf um die Leibeigen-
schaft in Litland 1816.

Alexander Tobin: Zur Geschichte der Em-
pation in Litland 1884.

Sievers: Gesichte der Baltischen Monatsch-
rift. Freiheit der Bauern in Lit.

Zajmch: Domamnu owerdaukano omye 1886

B. Brandt: Baltische und Russische Kultur-
stud.

" - - - : Die Baltische Provinz in Russ-
land.

A. v. Gerne: Die Aufhebung der Leibeigenschaft
in Estland.

Geraphim: Geschichte in Grundrissen.

G. Haler: Geschichts-bilder aus der Land-
kirche in Litland.

" - - - : Ein Blatt aus Litland kirchen-
geschichte 1867.

L. Rahlbrand: Die Estländische neuer Ver-
ordnungen.

Tobin: Die Agrargesetzgebung in Livland.

Borsell: Cydonpouchbodenbau.

Sternberg: Livländische Verordnungen.

A. Grenzstein: Herrenkirche und Volas-
kirche (on raadaval).

M. Lipp: Haaringite suguvõsa.

" - " : Rodumaa kiriku ja haridusliku.

Villeim Reimann: Eesti ajalugu (üldüldi-
ne lühise ajalooline kokkuvõte).

" - " " - " - " : Eesti riigimeeste rüüsi
aastaraamat.

" - " " - " - " : Eesti riigikanduse aasta-
raamat.

M. Rampmann: Eesti riigikanduse peajoo-
med.

M. Martna: Karl Robert Jakobson (üksi-
mõte tegelaste kohta).

Heinrich Rosenthal: Kulturbestrebungen
im Estnischen Volkes. Reval 1912. (Arka-
mise ajast meenutusi 1859-1900 a.).

" - " - " " - " - " : Postimehe album.

Jüriison: Pärased aastad Eestis (Par-
tei seisuolekalt kirjutat) 1905-1906.

Peeter Ruubel: Poliitilised ja ühiskond-
lised voolud Eestis ("Waba Bönas").

Nicolai Rostner: Rahvaarvu, rahva-
mine Eestis: (Statistilised andmed).

M. Martna: Estland und Esten.

Karl Ruubel: Linn ja küla Eestis (on
raadaval).

Eelpool kirjandust sai kirjutatud talurahva-
se seadusandluse algust. Kõige misuugu-
ne oli seisuord enne seda, ja misuugu-
kese kujunes pärast Baron Kulpi seadust
mööda lõpuks pinnade harutuste järel
ja mitmete maapäevade järel 1804 a. we-
buaari kuul minitatare diimis talu-
rahva seadus, mis iseenesest on väga
tüübiline ja lihtsatu, kui kogu see
viimane vabastuse seadus. See töötati
välja teatavasti Peterburis. Ja tema põhi-
aluses on siiski 5 tähtsamat punkti:

1. Peab silmas pidama esimesi tingimisi.

2. Salupaja vaherord selgitada mõlmi-
naga.

3. Salupaez viimast välja mõelda ja
mõista maanilge seadud isikuse. Se-
ma ei ole ~~en~~ enam viimast mõis-
mõis, millel vaba voli on tema
üle, vaid nüüd on ka tema mõiste
omad õigused.

4. Salupojal on liikuva ja liikumata
varanduse omanduse õigus. (See
oli mõige tähtsam punkt).

5. Salupaja kohustused määratakse
kindlaks mõisniku kohta ja tema
vaband. üllüügest riigist.

See põhi seadus annab tugevama lü-
bi viimase ja seadab talupoja kiu.

maalset pinnist elu. Mõisnikul ei ole enam voli, talupojaga teha mis tema soovib. Ei ole enam siigust teda omal taht. Mõisnik talust välja ajada, ehk teda mõisa teenriks võtta, kui see temale meeldi. Nüüd on, vaid nüüd määrab talupoja juba ise oma aastust ära ja teeb mis soovib.

Talupojal oli siigust valla ja müüa omale varendust.

Kõhtus on temal maasa räärimise õigus.

Arutatakse valla või nooruskonna kohta, kust võib edasi kaevata kihelkonna kohtusse, mille moodustavad 3 talupoja, mõisniku esistumisel. Mõisnikul ei ole searistamise eest vaba voli, sest trahvid on juba ära määratud. Teenrit võib näit. sellekohase otsuse põhjal karistada 20 võtse loobiga ehk 2 päeva arestiga. Rõõmud kuumus (varemalt võis aga kinni hoida vangis külmas kuumus müüra ja kui tahtis mõisnik, mille läbi si mõnigi sai kaotada oma tervise). Talupoja võis herra peale edasi kaevata kihelkonna kohtusse. Isegi mõista, mõisnikule ei meeldinud sarnased siiguse sitrendused ja see ajasid suures das veel enam tema pahameelt, et endine

Reetri seadus oli maa- ja siigust krooni mõisatele vate talupoja kohta, kuna see era mõisate kohta ei näinud. 1804a. seadused kannarid aga maa- ja mõisate mõisatele, võetakse ette ka maa mõistmine ja hindamine. 1687a. väljaantud katkestet maa- seaduse järel selle muudatusega, et enemast hindamisest välja jäetud aia ja heinamaa ka nüüd hindamise alla, võetakse, mis talupoja mahjuss maa hinda tõstis. Ühe talu väärtus on 60 taad. nit põllumaad ja 20 taadrit heinamaad. Viimase eest võetakse talupojalt trahvi kolmisi kohustusi, mis maa maa- ja eelkäivad, nagu igasugu need ja muud kohustused, millede arv kindlaks määratakse. Talupoja kohustused on:

korraldused,

abi tead,

maasud (naha maa, vana maa).

Hindamise juures võeti aluseks Reetri taalari = 90 grossi. 1 töö joulune teomees pidi andma aastaks mõisnikule 33 1/2 gr. mis välja teeb 31 taalari 61, 2 grossi (1 mehe aasta töö väärtus). Sellest ta- heli vabadusse ära kaotada. Ees- mää- ratas teatud masturi peale kindel arv mees ja nais töölisi kindlaks. Iga adrama peale 10 meest ja 10 naist.

Kus vähem inimesi oli, seama pidi walla-
kohus inimesi muretsema.

Iga sadamaa sissetulek oli aastaks

331, 2 gros X 20 = 662, 4 grossi.

Talu on päritaw sinnet iseäralisil juhtu-
misil. Omanikule sai ka sagedasti üles-
õeldud, nimelt, kui mõisnikul maad wä-
he oli ehk taluti maad mõisa maa külge
liita. See sündis muudugi sellekohase
kohtu otsuse järel. Kui mõisa maa
peal elati, oli ka mõisniku wõim püra-
tud ja temal ei olnud õigust mitte oma
talutusse järel teinutada.

Rünniwilja norm: Taluwilja tuleb iga
mädalase hobusemehes kohta 2 waramaad.

Teat ütlema, et mõisniku wali oli üle-
ültre püüratud, isegi tema isiklikas
ettewikis jäi temale wähe wõimalust.
Nõnda olid seadused ette nähtud. Osa
oli see väga raske, sest paljud mõis-
nikud ei elanud oma mõisais, waid
olid linnades kõrgema kohtade peal,
kuna tema asetäitjaks mõisa walitses
ja oli. Kende seaduste järel ei olnud
wõimalis sünnisel siis talupoegi koor-
mata üllügaete kohustuslega. Ise norm
oli nünnune, et iga 20 hobuse pealt,
mõisnik wõis oma töide jaoks tarwi-
tada 1/3 sellest arwust. Talurahwa kohus

kohtusel, et teapaewad korralduselt ära
jaotatakse. Talu sissetulek on seer-
meetud. Talu-terrib juba m.m. raudwa-
ra. Teatud jagu loomi ja inventaari,
mida talupoeg peale oma ära mineku
on kohustet talusse jätma, need ei ole
temal õigus tarwitada ega müüa oma
talutusse järel. Suletse paljud mää-
rakas kindlaks sellekohase normi
joni poolt.

1804 a. konnuseadus talurahwa seadus,
ilmus wälja alles 1809 a. Alexander I
oli mitmel põhjusil raskeks seime-
ne. Baltimaal wabastade seime, kes-
ti, siis liiri ja Rukamaad ning pärast
poolt alles läänepoolse maades ja
siis lõpuks riikmaal. Kui oleks waba-
tamine sujukest sündinud riik norralt.
Tema mõttes talupoegi wabastada esi-
algul nõnda, nagu oli liiri 1804 a.
ette nähtud seaduse pürides, et talu-
poeg sai isiklikult wabaks, kuid oli
seetud maa külge. 1804 a. seadusega
olid liiri talupojad sellest nägiti
ette walmistatud. Ka seaduse
näitas ainult poolt selle wasta wäga
nuit liiri. Määrati lõpuks ise ära-
lised normisjonid, kes pidid uurima

Kui palju oli isa herra näes maad ja
 kui suure summa see üldiselt välja te-
 gi. Ka Peterburis oli selleks komisjon,
 kust Alexander I ise osa võttis; nii
 palju kui mahti sai. Harilikult oli
 selleks komisjonis presidendiks ise-
 minister viimane Kurakin. Nii andjaks
 seal oli kõige parem kolleegide seaduse
 tundja Speranski, tegevaks liiksimeks
 oli Dpyskurin, maanõunikud olid sak-
 lased. Määrataks seis sõltubest kon-
 ferents; mille liiksimeks nimetab ka V. Sie-
 vers. Konferentsi pidi olema kontroll
 instantsiks talupoegade määramise
 juures. Komitee ja konverentsi olid asu-
 sed, mida reskvalitrus väga tähtsaks
 pidas ja talurahva oija harutamisel ar-
 vesse võttis.

Lüvis-anti 1765 a. esimesed talurahva
 maitse seadused välja. Kui vaatame
 Lüvi ja Eesti talupoegi seisundit, siis
 näeme, et see mitte ühesugune ei ole ol-
 nud. 13 a. s. maas Lüvis- karsa orjus;
 aga Eesti- Daani ja roots; teisel po-
 lel on neil küll ühised orjused maas-
 mas, kuid võimatu oli Daani õigusi
 rakendada.

1561 a. sattus Eesti Rootsi alla, ning rü-
 gitud.

hakkavad sin ka need seadused maas-
 ma. Aga Lüvis-olid maasmas tal korral
 Poola seadused. Lühidest seega on küll
 mõlemad maad ühe valitru all, mis
 aga täieliselt võrreldav olud seadusi
 ära ei saa hävitada.

Lüvis- redusteeriti kergesti mõis maitse,
 kuid Eesti-olid ~~maas~~ mõisnimele seadusi.
 sed maas veel tugisid ning redustriid
 seaduseid. Vene ajal tähtsaks olud
 seadused välja. 1765 a. on esimesed talu-
 poja maitse seadused Lüvis- juba maas-
 vad, kuna Eesti- seadused ei ole. 1789 a.
 ilmus Põlva- Eesti- eraseadus Wigalar.
 Branon Unsmüll. Antas Wigalar- seaduse
 raamatit välja, mis- peaaegu paralleel-
 ne on purun Stachelbergi 1791 a. se-
 dustega. Need seadused puudutavad
 siis- mõis kolleegist majanduslist kül-
 ge. Wigala Unsmüll omas seadustes tä-
 hendab ära:

1. Talupojal on õigus oma kohta paran-
 dada.
2. Lüvis- rahandus on talupoja oma.
3. Oniis- määrataks ära varuama-
 tu järel.
4. Roogusma kohus- määrataks elule.
5. Kohu liiksimeks on talupojad, sel-
 da mõisnik määrab ja tema ise.

vad. Mõistmised peavad järele uusi seadusi
korra seadma. Reskvalituse suure all.
Mõistmised teendavad Reskvalitusele,
et ne nende seisukord tähtselt raske
on ja Reskvalitus ainult talupoegi kait-
seb, kuna mõis järel andmised veel roh-
kem nende seisukorda parandavad.
Selle tagajärjel antakse mõisnike
pangale $\frac{1}{2}$ miljon rubla 3%.

1804 a. tuleb uus maapäev korra, mis
töötatakse välja uued põhimõtted ja
seadused, mida Reskvalitus järele
ajutiselt kinnitab. Selle seaduse järel:

1. on mõistmised õigus talupoegi müüa,
2. Tema võib talust välja tõsta,
3. Rohus rippub ära mõistmisest.

1805 a. annab tõrised põhjusi talupoja-
le rahutuse saamiseks. Algas sellel
ajal Napoleoni sõda, selle tõttu vähe-
mel vilja välja vedu Lühist ja see lä-
heb odavamaks, kuna välimarkan-
dusained, sool, raud, omad hinnas-
tõusevad. Kõik see teeb seisukorra väl-
japääsemataks. Reskvalitus leiab,
et on vaja talupoegi vabastada. Mõis-
mised leiavad aga, et kontinental
süsteem on süüdi, selles, et seisukord
raske on. Valitus arvab aga, et see-
dused on puudulikud. Duschininile

teha Reskvalitusele. Võrrelda Lühist ja Eesti-
maa seadusi. Tema leiab, et Lühimaa
seadused on paremad ja mainib seda
riigikogu ees. Tema reh kendab välja,
et praeguse korra juures talupojal mor-
naaliga mõistuse täitmise juures $\frac{1}{3}$ püsida
jääb, kuna mõistmiste arvamise järel
 $\frac{1}{6}$ pidi üle jääma.

1810 a. töötal maapäev uued määr-
sed välja, mis Peterburi komiteele kin-
nituseks ette panna. Mõistmiste esi-
kajaks ja kuivide kaitsjaks seade-
takse sinna Marijmaa vitsaja. Tema
esineb seal sõnnase mõttega, et mõis-
miste olukord on lihtsasti ja kui
mõistmistele uusi kohustusi tahetakse
peale panna, siis on parem, kui talu-
pojad vabastatakse, mis manulikum
oleks, kui mõistmiste omavoli pira-
mine. Komitees tekitab teras väidlust
- tahetakse uusi kohustusi peale pan-
na. Mõistmised küsivad printsi. Olden-
burgi kaudu Reskvalitusele järele,
kas on tema nõus talupoegi printsi
laskma ilma maa. Keiser on nii-
sugusest ettepanekust vaimustatud.
Ja 1811 a. tuleb maapäev korra, et sel-
le kohased määrused välja töötada.
Töö edeneb kiiresti, kuid Napoleoni

Sõda katkestas selle töö 1814a. Lääne-
kommissari mees tuli tööle ja 23 mail
1816a. kinnitati see Eesti maa talurah-
va vabastamise seadus. Alguis-
sawaldas sarnane vabastus talupoegi
peale head mõju, kuid alles aja jooks-
kul nähti, mis tähtsust see, talupo-
gi vabastada ilma maksata.

Talupoeg sai nüüd vabaks - sündis
vaba talupoja inimene. Nad on ise ja
nende järeltulijad on vabad, peale
tütarde kuni mehele mine kuni ühena
neid ei saa.

- 1) Seal on liigse liikumata varan-
duse omendamise peale. (Sini sinult
lühema).
 - 2) Kohus I ja II instants; kus talupoeg
on kaastuuga.
 - 3) Kõrvaltada võib kohustuse järgi.
 - 4) Talupoeg võib igasuguse lepinguid
teha.
 - 5) Kodanline korraldus (võld, mõisa
sünnos).
 - 6) Talupoeg peab teatava valla lühe
olema.
 - 7) Võib vabalt minna ühest vallast
teise, kui omad kohustused valla
vastu täidetud olid.
- Maa on mõistmise õna ja mõisast

on politsei. Sama valvab maa rahva ja
valla üle.

Meie algasime talurahva vabastamisega
1816a. Põhja-Estis. Sellele järgnes talu-
rahva vabastamine Kuremaa. Vanasse
mõnda jäi esialgu sinult liivimaa.
Kindral kuberner W. Kaib maapäeva
peale, et ka sin sama muudatused
saaksid ette võetud, kuid see ei läinud
seesõrd läbi. Kuremaa mõisnikud
võtsid talupoja vabastuse vastu, ku-
na diiri mõisnikud 1804a. seaduste
poole. Ka v. Sievers toonitas seda,
et 1804a. seadus väga hea on, sest
sema kehtib talupoja. Inimene ka-
nutakse pärast seda kühmuse veel
maasõnna kaadikute koogu, kus
muudatuses võeti läbi lõõb. 1818a. tuleb
uus maapäev koos, kus vii korral-
duse võetakse. Sellest võtab irla-
ndi ka kindral kuberner osa. Selle
puhul 24 juunil 1818 aastal vabastar-
se ka liivimaa talupojad. Samson
teendab, et mõisnikud alla selle-
ise nõrku leppinud, kuid teised tõen-
davad, et sarnasest ühesmeelest olu-
sest juttugi ei olnud. Poolel hääled
on olnud vana nõrka poole, kuid

moionisud said siiski aru, et suendus
on neile kasulikum ja nemad on sisse
talupoegi wabastamise poolt ilma maata,
misrugi neadus välja ~~hüüdnud~~ huu-
lutataks diivis 6 jaanuaril 1820 aastal.
tal, talupoegile 6 märtsil 1820 aastal.
Kana Merzel on ülendawar-meelolus-
sell puhul. See küsimus tõi oma otsus-
tamisega eest rääki suurt meelitusi kanti.
nikutele talupoegadele.

Bulase palk 1809 a. on. Hobusega
sulane sai $3\frac{1}{2}$ dessätini maad. (Päid
ja heinamaa korra arwatud). See oli
tama palk, mis eest pidi peremehele te-
gu tegema mõisa. Ja tema ma, kui
sulane oma toiduga, peremehe tegu
tegeme.

Kui peremehe hobusega teel käib on
palk $2\frac{1}{3}$ dessätini maad. See on pe-
re konnaaga bulase palk. Painsmees-
bulase palk on teist sugune:

1. Ülespidamine peremehe poolt.
2. 1 dessätini wõsa maad. Beda wõs-
tama oma arwanise järelle kasutada.
3. Tama sai kolm sarri,
kolm paari perus
1 linane pintsa
kolm paari postlaid

- 3 paari villaseid seene ja suuri äga
aastaks.
 - 1 ülisond mabe aasta peale.
 - 1 paar jalamarte
 - 1 karus äga 4 aasta jaoks.
- Et talupoja reisirand wabastamisega
palju ei muutunud on selge.
Bulase naise palk on järgmine, kelle
le reisirand haldem oli:
1. 25 naela linu aastaks.
 2. 5 naela villu ehk nars lammast
tarwitada.
 3. 1, 25 kaaldrat raha, umbes 1 rubl. 25 k.
 4. Piiste aremel saab linu.
 5. Magadis-reht on talu poelt.
 6. Sõõk peremehe loomast.
 7. Lehm, kui on, käib peremehe kor-
jar.

Karijasteks olid bulase lapsed, kelle
palk väikene oli. Nemad said pal-
gaks riided ja toit.

See palk oli liiga weike ja üles on
siin märgitud veel maksimum, sest
see palk oli sageli palju mada-
lam. Et mõni talu ilma bulaseta ei
jääns; siis wald mõnias bulased reh-
kadele. Wende mõlta oli readus andlus-
kurus. Wõrnatitens wõeti wabadusse,
aga mible teerijaid, mis meile oli ain-

saas "Rengitusena". Kogu rahvas on liigitatud: rentnikud (ette võtjad).

talu suhased

vabadikud

mõisa teenijad.

Seadus andlus näib ainult rentnikute kohta, isegi mõista, et vabadikude oma viitsam oli. Nüüd vaatame, misruksed olid uue seaduse tagajärjed. Mõisameesid formuleerisid seda nii, et maa on minu aeg sisse. Rahvas moodustas mõisa püres wallad. Lärast ronnasid valdu ühendatakse. Vald massab, ronnab massurid, kohustuste ja töö näol, ronnab ronnas mõisnik sellest vaba on. Vald on vastutav, et massud massitud on, vastasel korral tuleb see teiste vallavalitsete kanda. Iga aasta määrati walla-meerutid ära, võib oletada, et nad nüüd ainult vabadikse seast meenute woti. Walla walitus waluab ka magasi aida üle ja korraldab vilja ronnas meenutina. Igal aastal toodi teatud norm vilja juure.

3 wassa ronnid

2 wassa ronnid

Herra on revidentidega. Vald on kohus: talud hooldama wasse ja hoigete eest. Vald hooldab ka ronnid eest. Iga 500

inimese kohta on walla ronn. Herra ja õpetaja walwawad tema üle. Roonis-õpetatarse luge mist ja kirikulaul mist. Iga 2000 hinge kohta on kihelkonna ronn. Heid oli äige vähe. Lühimaa on palju kihelkonna ronn ja vähe walla ronn. Rentis on aga kuld ronn ja vähe kihelkonna ronn. Roonid nõudsid oma ronnad mitmesugusi kohustusi walla ronnalt. Roonis ronnimine on mõigil ronnas lise. Roonalwel ronnist ponnidub, peab ponniduma ponnid eest 5 ronnit massima.

1) Wallal on oma kohus, ronnid mõisast. on politsei, kelle alla kogu wald ronn. lise. Tema peab ronnas järele walwama walla püres. Tema ronnab ronnid wälja ja tema on ka wangi tamise õigus. Tema võib isegi ponna. Wastab järele, et kogu ronnas ronnasid täidetaks ja võib wälja ponna ronnid ja lappi.

2) Kihelkonna Roonis on: kihelkonna ronnituse, siis ronnas assistenti mõisnik. on poelt ja ronnas kalyssigi poelt, ronnas walwad kihelkonna ronnitused. Sün. harnitatarse ronnituse ronnas ronnituse peale. Järgmine instants on

3) Maaronna Roonis. Esistuja ronn. ronn 400 ronnas. ronnas, ronnas ronnas ronnas 20 ronnas ronnas. Sün. ronnas ronnas

vata na mõisniku peale, kinnisemad asjad, kuni 50 rublani hõlmatati valla kohtus. Kõige kõrgem instants oli

4) Ühekohus, talupoja jaoskond. Kõn- talupoegi ei olnud. Siit oli võimalik siis veel edasi kaevata kindralkubernerile.

Alles 1839 a. saab rahvas omale liisumise vabaduse oma kubermangu pii- res. Kui aga sellel ajal soovis oli veel kau- gemale sõita, pidi temal luba olema ko- gukonna kohtu ja mõisniku pealt, ku- ma maakonna kohus selle põhjal luba väljaandis. Pidi temal luba ka sealt olema, kuhu sõita tahtis. Kõik see astu- miseks oli ka luba tarvis. Otsused kogukonnas või vallas nimetatud mõis- niks. Harilikult mõisnik teeb otsuse valmis ja annab seda kogukonna va- nemale teada. Valitsust nimetatud mõis- niks kolme kandidaati seart, mida te- ma juure kaadakse. Harilikult kõi- di vallavanema raudu mõisnik, ko- da herra tahab valida lasta ja seda siis juba valiti. Kõn- kohtu lüge pidi alati mõisnik-olema. Talupoja kohtus- kaimise tegi rahkonn-ehre peasegu või- mataks-see, et tema pidi isialikult ka- bama minema, miller- herra temale enne luba andis. Kui kindralkuberne-

nile taheti kaevata, andis mõisnik oma- loa kaara. Suli välja, et kohtusse minna tähendas, minna vitru saama. Sihti tu- lid talumaad uuesti lundamiseks ja mõis- nik pani renti juure niipalju kui heas- arvast. Kevra juure pidi tuguvad mehi teele saatma, meidu ei võetud seid mit- te vastu. Avalikus talupoja kohused olid: teede tegemine, postimars-ine. Seoline pidi juba pühapäeval esdant ära minema, et õigel ajal mõisa- teol- lea. Kaevalt 10 aastat peale uute sea- duste andmist, hakatakse neid jälle uuendama ja ümber töötama, mõisnug- lisanduskega. Seiti, et eel mirile peab veel uus- pünni juure lisama.

1. Talupoeg peab maad saama.
2. Valla korrad reondada.
3. diirumise vabadus.
4. 1000 rubla eest võib ennast kroonu- teenistusest vabastada.
5. Salurahu ametkonda parandada.

Neid reiduri hakatakse kuni 1837 a., aga midagi ei tule välja. Peale 1841 a. hakatakse selle peale tõrise- malt vaatama, sest oli nälg. 1842 a. ilmuvad siis uuendused:

1. Viljalõikuse ajal ja perise ilmaga ei tohtinud waeri nõuda.

- 2) Kui töönäht 20 verstka raugel oli, arvati ühe päev maha.
- 3) Kui tööpäevale taristusi tuli, arvati päevaks (ühel j. m.).
- 4) Abielurahvas tegi 4 päeva.
- 5) Tööpäev kestab 12 tundi.
- 6) Talust võib sinult $\frac{1}{2}$ ora noogu inimeste arvust teole mõnda.

Näed on selle muulra 22 punkti arvu, mida aga juba 1843 a. uuesti täiendatakse. 1843 a. antakse 77 punkti välja ehk ehk. kolm I seadus. Seal oli ära määratud varu raamatute uuesti korvitusele võtmine. Olid rahutused tekkinud, sellepärast Nikolai omal äranägemisel need seadused maha. Rendilepingud kestavad 3 aastat, sest arvati, et reisukord paraneb. Tulevad aga viljakaldused ja 40 a. muutub see katar troofiliseks. Elamiseks võis rendilepingut lühendada tunnistada mehele ~~maajamaj~~ maajapidamise pärast ja kui rentnik ei täitnud oma kohustusi tema vastu. Et rentnikul mingit kindlat alust ei olnud, siis ei hoolinud tema korraldust majapidamisest midagi. Põldusid võeti mehevalt ja oli alati vilets. Kõik talus, sest iga päev oli võimalik, et mõisnik tuli üles ütlema. Sellest siis tuligi, et rent-

nik võeti talust, mis võimalik ja keeras maa ühtlasi ära.

Meie mõdumaa on oma ajaloos suuri muutusi üle elanud. Käesolev ajajärk on väga terav. Kõik on talupoja juures langetatud. Tema on hingeliselt suu ja aineliselt ära murnatud ja aja kirjandus kannab selle põhjusi üldiselt mõistatult. Tema Tõlrand loeb selle põhjuseks: halvasti pidamise, viljakalduse, joomise, talupoja hoolatuse ja lohususe tagajärge, vähemaks tema suurt väljandamist kuni aruvalle võttes. Siis on see süüdistus. Balti sarvitega ühe suure. Kuid talpoolest on ümber põhjused loopistised. Seda juure tuleks nimetada veel üht põhjust, nimelt überproduktioon. Vili oli väga kalliks läinud, see oli ka põhjuseks, miks mõisnikud mõisid talupoegi vabastada.

Sarvimaal Albertäär ütles, et on igalpool rahvapärase majapidamise ümbersead olemas. 1825 a. on see mõju nii suur, et vilja jääb suurte hulnade üle. Viljaga kauplused pidid panustada jääma. Mõisnik kaadis siin uue väljapääsu tee, nimelt noja ja kartu- li kasvatuse alal. 1835 a. peale võeti ka ristihaina kasvatuse noja kasita.

luse tõtu rõõm maad. Alles 19 a.s. lõpul
hariduse no. kolm rasvatama puhest
ristiaheina. Karlulaist saadi püritust,
ülejäädjaga võis kariloomi kaita.

Peterburg oli vahelpeal jõudvasti ras-
vanud ja karvitas suurel määral teo-
res aineid. Tolupool jäi siin müüsis-
se, kuna aga mõisnik sellest välja
puiskes. Selle kohta annab meile selge
pildi von Boer, kes suur venelaste vas-
kane oli ja eestlastele väga vastutule-
lik. Tema 50-60 aasta kirjutustest näe-
me, mis selle korral arvamusel olid,
et kama väga agar agitator on. Te-
ma ütles, et maarahvas on alati ol-
nud hingitseja, kavi ilma õigusteta.

Karlane Kählbrand omab „Mittei-
lungen und Nachrichten für evang.
Kirche“ on üllanud karakteriseerivalt,
et talurahvas on alati pidanud ela-
ma mõige rõhuvamais eludes enne
ärkamise aega. Nende elu ei ole muut-
unud, kui alaline võitlus olema-
su eest. Alaline mure ühest päevast
teise. Toredust ei tuntud, ainult mõige
karvilinnumate karviduste täitmisest
võis juttu olla, mis no. lõpmata vas-
valine oli mitte saada. Viiletsad on-
nid, kuhu pooleli aratud senise raudu.

päine paistis ja suut mise suits välja
lasti, ei olnud midagi head parunud
agat meenadel oli uus mood ja tööpuu-
dus. Siis veel hariduse ja kapitali
puudus ei lasknud resti vast hädast
keidagi üle saada. Väimlisest arene-
misest ei olnud siin juttu. Eestlane
oli seltskondlikult põlatud, millega
sagedasti mõige inimene vastaliseselt
ümber saidi. Rahva sõna ütles; ega
inimene selle ajal midagi ei masunud.
Need on need puudused, mis olusor-
ra lõi, millest müüsis välja no. vas-
18 a.s. oli mõisa meel väga viletsal
järgel ja ainult väheste jaoks karvita-
da. 19 a.s. määratakse juba hariduse
saamise kindl ära. Ega 500 hinge koh-
ta valla meel. Koolis käimine oli sun-
duslik. Õpetuse aeg algas peale 10 a.s.
ta vanusest, ja restis müüsa, kuni
kõrvisõpetaja matrumisel teda wabaks
lubas. Teise järgu kool on sihel konna
kool, mis on arutatud iga 2000 hinge
peale. Kui keel kappi vähe on, siis
peab mõne konna keelul keel 12 last
üle pidama. Tegelikult ei käinud need
kooli alud mitte mõnda. Õpili harili-
malt keelus ema jutatusele, duse ma-

Arutatakse, et seda on toimetanud Hans või mulineud. Menasid tulid mõtte peale, et si-
duda väinerahvaid rohkem Venega. Ei
olnud veel aega, kes otsustasid mida
gi kindlat, kuidas seda läbi viia. Aruta-
takse Silvea, vaimuliku seminari juure
iseäralise jaotuse, Eesti keele õppimi-
nisi. 1839 a. hakkavad ka need sõja-
plaanid juba mõeldavaks tulema. Et lü-
himasid tujevamaid preti, oli sellele
tarvis esimene koostada. Kii algas
süü-lüüsi ühendamine ka mõige eene
peale, kuna Eesti ja Lätis see alles
pärast poole küli. Kii võime ka otsustada,
et need väntoreli mehed nende poole väl-
ja siid saadatud (et rahva meeli rege-
da. Siis otsustada ka, et inimesed fanta-
seerima hakkavad. Mõige pealt hakkas-
vad Lättered ja Eestlased Riiga randa-
ma. Pöörati üm püskopi poole, kes
oli väga südamelik, andis rahvale raha,
õiguse raskisemise ja leiba. Põlvi
mõisnikud hakkavad seda märkama,
arutavad komisjoni asja uurimiseks.
See uurib asja järele ja teatab kerraga-
situsele, et rahva keskel kibutustööd
tehtakse. Pannakse Riia ette valitud väl-
ja, kes püskopi juure minijaid kuni
võtavad ja läbi parravad, kuid see

keis aitab väga vähe. Kellist teatatakse
ka keisrile, kes annab käsu, et garnasid
saadikud ei tohi vastu võtta. Ühtlasi
saadab keiser rahva hulga tüvedjutan-
did, kes rahvast peab noomima. Vähe-
sed inimesed oskasid uue meelt, ja need
seletasid saadikule, et püskop on luba-
nud Vene usku minijale maad anda
1847a. Pühajärvel otsustavad talupojad
mitte tööle minna. Mõisnikud soovad 200
sõdurit, kes rahvast rahustama pea-
vad. Hakkatakse siis otsustada sõjavä-
ge maale sisse vedama. 1848a. lõpet
esimene liikumine enam vähem ära. Püs-
kop Trilov, ühes presbiteriga, kes seda
asja organiseeris, saadetakse maalt
välja. Kuna aga kindral Rubiner üht-
lasi teadustab keisrile, et talupoja sei-
sunud väga hõrge on. Keiser käsk
maapäeval seda asja harutama haka-
da 1840a. Mõisnikud aga senal ajal
hakkasid rahvast sõjaväe abil rahus-
tama. Kõrunkirjas, mis ilmus, oli kää-
rit 108 inimest läbi lipu ajada ja neid
süü-sõjaväesse saata. Mõned välja-
teeninud sõdurid maksasid omad su-
margid. Pühajärvel sai 8% inimest lä-
bi lipu astud. Keid seli läbi 500 sõdu-
ri. Ülem käskis sõduleid karamini
lühia ja nii tulid mõned suu jalaga

-1844-

veel Tartusse, mis pidi muida maha jää-
ma. 1844-5 a. oli jälle viljaisaeldus.
Paljud surevad nälga. Rasvatarre koma-
de raiped maa seest välja ja söödakse
ära. Russi vana marris 6 nalla dätla-
sed, David Ballodi eestvõttel, lähevad
noorus 110 inimest vene ussu. Ka Wõru-
maalt tulevad inimesed piiskopi juure,
et vene ussu astuda. Seale 1844 aasta on
vaimulikel täieline õigus inimesi vene
usku vastu võtta, kus siis ka suur üle-
minemine algab.

Arutamine keespool 19 a. s. eku, tema ma-
janduse, kriisi ja uuliste lüürumistega.
Esimene pool rääki liirideeritud, kuid oli
loomuliku, et see jälle varsti mähtavale
tuli, sest sisenine nard, mis vieti oli,
ei paranenud sugugi. 1845 a. on jälle
viljaisaeldus. Rasvavalitsus; kes vene us-
ku ülemineku vastu oli olnud, annab sel-
les niidid luba, kuid sellest majan-
duslikult kogu ei anta, nagu arvati. Sel-
lel ajal astub uus kindralgubernor D.
ven 1845 a. tegevusse. Sellel ajal võtab
vene ussu minemise eestvõtte laadidarielt
maad. Mulla rahvast noogu Viljandisse
ja Tartusse kogu, et enamat üle siir-
koda lasta vene ussu. Rahva seas on
itudud lüürumist, et uuest usust on vä-
ga palju mahu. Kõige pealt gastatarre

-1845-

maa ära rahva mesael, mis inna ülemas-
rahva püüdnud on olud. Püüdnud ja
riivide mardud pidid ära jääma. Tuleb
vene ussuga ka luteri piiskopi juure, mis
rahvale meeldis. Lubatarre rahvale
anda raha ja vilja. Ka ihunnikkuse
sest lubati maitseada. Loomuliku, et rahvas
mihama lärs. See oli aeg, kus Kinskoi
väljamaal oli, ja Aleksander I tema as-
mel troonil oli. Ruriti rahvalt na järele,
kumma keisri poole tema hoia. Ruriti
tati tagant ja nutati kirjutanisega
sest võidumise sahu olewat otsa lõppe-
mas; ja kirjutuse leht saab täis. Sellest
siis tuli ka, et ilma mõllemata jooks-
tali kirjutamine. Ruriti kihelkonnas
nait. lähel vene ussu üle 4000 hinge, mis
pool sealsest kihelkonnas rahva arvust.
Suudatarre mesvvalitsuse peale mõjuda,
et tema 6 kuni määrab mõllemise aega
enne salvimist. Sellest siis tuleb ka, et
paljud, kes järele mõllemata hakkavad,
mille üle ei kähe. Ruriti 4000 inimesest
lähel üle ainult 683. Aga ülejäänud, kel-
lele üleskirjutuse sedelid näle on jää-
nud, ei tea, mis mendege peale liasata
ja paruvad mid õpetajale ja ameti-
kohtile. Rahvas oli nende pärast vä-
ga hirmul ja ei teadnud, kuidas tali-
koda. Lõpuks anti nende kohta teada-

ame, et igas, mille neid on, võib ise
ära hävitada. See seadus ei Nikolai
halva meeleolu, sest temale kannane nor-
malagedus ei meeldinud. Nikitševile selgus
temale ka talurahva vilets elusord. 1842
a. väetanse riis karutusele uus seadus-
andlus. Riias ja Peterburis arutatakse
seminisjoniid selle jaoks. Kõvasti nimita-
takse need seadused, umbes 1843a. ilmu-
vad 77 paragrahvi ja varuraamatud
hõrkarvad jälle uuesti maksma. Rah-
vas oli seda odavam, kuid rõis inka-
si see ei pöönud suurt muudatust. Li-
malt rahustused said püüratud, kuid
nõu oli samal ajal inka suur ja vil-
japrodukt laialdane. Keiser kingis ise
300.000 rubla. Eestis jaoks (200.000?). Lu-
bataris-crija rirre vedada ilma tolli-
ta. Selle tõttu on meeleolu natuke parem,
kuid ka vene usku minev võtab jälle
rohkem maad. Peale 1843a. seaduse and-
lust hakatakse uut seadust välja töö-
tama, mis välja antakse 1849 a., mille
põhimõtted on: mõisa ja talumaa va-
hele tõmmataks uimane joon, nii et
see, mis vuni 1804a. oli mõisniku käs-
jääb temale, kuna see, mis sel ajal ka-
lupoja karviltada oli, jääb talupojale.
Ainult väljaõte oli siin, et maad,
mis peale 1832 a., kui maksma hak-

kas 1813a. seadus, jäävad mõisniku kä-
sutusse alla. Lisatakse nia veel 10% talu-
maast juure allers, et maatarahvast
maaga varustada. Siin oli aga sellel
hoopis teine. See maa sai tuttavaks
kreote või muundiku maa mine all Põh-
ja-Eestis. See maa tegi välja oma suuru-
se 1/5 talu maast. Nii tuli siis välja, et
kannase kannala plaani läbi, iga 5te ta-
lust inka mõisale jäi. Eriti pidi see maa
olema valla kui ka mõisa töörahva pä-
ralt, kuid 49 punktis oli ära tähtendatud,
et tema on mõisa tööliste päralt. Hiljem
seadus ka see punkt ära, ja nii saab
1/5 maad mõisniku käsutusse alla. Se-
mal oli täielik voli selle peale. Tema on
dis-kõpurs seda maad mõnarakale ja
talude viisi välja, kuna muist lüüdi
mõisa külge.

1843a. seaduse põhitoomis-olud järgmi-
sed põhimõtted:

1. Merial oli vaba õigus maa ära
määrata, kuid tema ei võinud
rendilepinguid ega maad ühenda-
da.
2. Kui rentnikku vastava raha pea-
le ei leidus, ei võinud maad 6 aasta
jooksul mõisa maaga ühendada.
3. Rendilepingud talumaa peale teha
vähemalt 6 aasta peale, kuna nia-
maani oli 3te aastased lepingud.

4. Mõisa teenijate jaoks määratakse
eriste maa, mis tuleb eraldada maa-
sa maast. Kui sellest võeti söödi
maa, siis kolm kord rohkem. Maa-
sa maa kasvatatakse 180 %.
5. Peale rentniku surma, ei tchi tema
mraami müüa.
6. Maa päris pidi strustama wene talu-
paegi sisse rändamise ja meie oma-
de väljarändamise kehtimust.

Kui need määrused välja siid isotatud, kuulutati nad välja lisandusega, et nad ajutised on. Karati uusi seadusi hakkama. 1860 a. antakse välja Frauenverordnungen. Lühimoodil ilmus see enim. Nii edenese seadusandlus samm sammult isse oma uuendusega paremale poole. Areinusest alusega saadi uute seadustega kiiremini valmis, mille läbi rentniku seisuord määrata paraneb, kuid mitte teenite oma. Peapõhikõlles oli siin ka veel see, et luma kindlat taustu klassi ja luma vahesein mõisnike ja talupoja vahel. 1905 a. nähtust väime võrrelda ja vaadata 1832-1845 a. nähtustega. Alles pärast 1905 a. otsustatakse kõliste seisuord ära. Vaatame nüüd, kuidas see oli edenese ja mis siin tehti. Rõige pealt mäame, et vaimulikud mehed arutavad Pihlwarra seminari juure Enli meele üle.

koali 1846a. avatakse na Riias samasugune kool, kus lallastest ja õestlastest valmistatakse ette valmistatakse. 1846a. vabariiklaseks vene ühikused ualla markust ja riivimarkust. Mäismirude küllikarant lubab ainult poolt selle riigis õpetajatele kinni marss. Uruist ülemineks tõi palju segadusi enesega raasse. Tõrksid segadused, nimelt, mõisnik, pidi surma. aia maad andma, mis saadeti kõlbmata oli. Tuli matusse juures segadusi ette. lõpuks leiti, et huteruse uus õpetajad, et seiskord küllalt kahtlane on nende suhtes. Konviktide ümber. W. Bohner heidab õpetajale ette, et nemad ei ole oma kohut küllalt ustavalt täitnud. D. Hollmann ütles oma kirjast, 1845a., et see on tulnud kaks umbusaldusest heida vastu, kolihariduse puudumisel. Õpetajale on väinud teadmine ja poliitiline võimekus. Tema imestab, et inimesi nii vähe veel loks vene keele. Mõisad õpetajad astusid väga kiirelt selle vastu välja. Ratsutakse vene presbiteri mitte dokumente välja anda, mis suure segadusi riivis arjuse töö. Lõpuks karakteriseerimiseks vene keele ülemineku kohta, oleks iga aasta kohta mõned andmed, mis järgmised oleks:

1845 a. lähel vene usku üle 14.000 inimest.
 1846 " " " " " " " " 32.000 " "
 1847 " " " " " " " " 54.500 " "
 (33.000 bestlast)

1848 a. teatud tagasihinnaku aeg 5.000 (bestlast)
 1849 a. lähel vene usku üle 2.000 inimest.
 Mõne aasta pärast rahaneb arv 100 inimese
 peale.

Isa- ja vanis-suur ülemineku su. lääne-
 poolseis- mis- vene usku:

Põrnu linnas - 3.300 inimest.

1847a. Rurezaares - 7.000 " "

Marsarad selle kohta ka aja jooksul
 määrused ilmuma vene kirvi poolt. Kui
 pool inimesi rallas on vene usku, peab
 ka nohtunike vene usku olema. Terve
 rahvas saab nüüri riisi kaheks rahvas-
 tuseks datud. Ühed jäävad luteruse uue
 poole, teised, peaaegalikult ilma
 maata inimesed, vene usku lähivad.
 Kui mõisnikud seda märkavad, kat-
 suvad nad selle vastu töötada. Mõis-
 nikud hakkavad suu mulul koostada
 üheval pidama, et mitte ministerruumi
 koostada üheksaalu anda. Ka õpetajad
 katsuvad rahva soovidele vastu tulla.
 Ka inimesed, kes enne järel mõtle mata,
 ühest usust teise lasevad, on pettumud
 ja hakkavad tagasi tulema. Mõne
 õpetajaid langeb tol korral nohtu alla,

et nad on rahva soovidele vastu tules;
 rahvasid kirjalikult talituse toimetasid,
 kus praester omal leidis õiguse seavat.
 Paljud tagandatakse ametist ja saade-
 takse isegi Siberisse.

Seatawale 1866 a. pannakse noogu ra-
 na walitus "massma", mille järele wald
 wabaneb mõisniku wali alt. 1868 a. lõp-
 peb lõpulis teooria: "Salurahwa wa-
 kastusel 1819 a. ei olnud elulisi taga-
 järgi. See näis ainult talumaade noh-
 ta; kuni mõne uue no. ajani on pida-
 mud wandimised maadiki eest oijama.
 1848 a. jõuab nerekwalitus otsusele, et
 on rahwa liikumist tarwis liirideerida.
 Jätkatakse wahetpidu nõuade rendinõhta-
 de pihla näiwad määrused. Alles 1848
 a. uus waba meelne kindral Ruber nar Su-
 worow, Rimnitski ja Ramnork kōstawad
 uued seadused wälja, mis eelmini sea-
 dusi liirideerisid. Ka uus arjus "re-
 taare nergendusi ja uuendusi ette.

Harutamine eelpool vene waimu ja uue-
 ga ühes näiwad nähtusi liirimaal.
 1848 a. suur protsent bestlari wõtab vene
 usu vastu, ilma et nad lihti oleksid
 teadnud tema rahu ja rumbaid, mis te-
 maga maasas näisid. Nii pidi ma uue-
 arjus reuetsioon tulema ja veel õige

pea. Kui rahvas nägi, et kõik nöömed
 uned olid, jäi see temale noogu võeraks.
 Venekeelset said isegi sellega teine, et du-
 teruse uue nöömed minimeerisid. Dute-
 ruse uuest ülestulijail ei olnud raud-
 lin paartumine. Aual näimiseist pundu-
 mise moraal aga määratles 1851 aastal
 trahvi raha ja viitsadega. See võeraks-
 rahvast veel enam ära. Tulvad ette met-
 sirud abielud, sest vene preestritel ei ta-
 hetud lasta laulatada, kuna duteruse
 õpetaja seole ei tohtinud teha. Ka häda-
 ristimisi võetakse ette. Põratarase amet-
 nikke peolt 1857a. keisri poolt selles-
 arjas-palvega, kuid parandusi ei saa-
 dud, sest keisri seljaga, s.t. Alexan-
 dri seljaga, oli tugev erasond võimul.
 Saadetakse aga selle asemel trahvi.
 Bobrinsky arja raha peale uurima.
 Tema teendab, et see on olnud spitsiaal-
 me pettus-Eestlastele. See mõis lõi
 suurt karmi väljamaal. Fürstenbeyer
 ütleb selle kohta erapeoltsult, et Eesti ta-
 lupojad on paremas-astmises rah-
 kes, kui kuskil mujal Lääne-Eu-
 roopas. See otsus läks laiali, ja saa-
 di mulje, nagu oleks Eesti talupool sa-
 musti nikas, kui Garsamaly. Kui
 Alexander Butgardis ~~mitte~~ viibib,

põratab rahvusvaheline ühisus, Evangelische
 Alliance, kui ka Prantsuse saadikud,
 tema peole 1874 aastal, ja pärimad järele,
 Eestlaste veneusku meelituse arja. Alex-
 ander on selle, väga kohunud ja
 teendab, et tema kiigis peab valitsema. Rü-
 dametunnistuse vabadus. Alexandri ju-
 tule püüab ka Amerina saadik saada,
 mida keiser enam jutule ei võta. Kõik,
 Alexandri asemel, võtab saadiku ju-
 le, ja vastab tema küsimuse peale, et
 sarnased jutud on kuulast võetud. Alex-
 ander kodumaaile jõudes, saadab Fürs-
 tenbergeri siia arja uurima. Samarin
 armainis on teadud sellest selge pilt.
 Väime ütelda, et nüüd vene keisrivalitsus-
 keisris-kõhtsa küsimuse otsustamise ast.
 Euroopa seisuskoost võttes; pidid need
 küsimused ära otsustatama, kuid
 keiselt peolt oli selle vastu tugev vene
 panslavistiline vast. Selle tagajärjel
 ka siis keisrivalitsus-kanssab 1865a.
 korutama keisri juuresolekul märtsi
 kuul, kas anda rüdametunnistuse va-
 badust või mitte. Tuleb otsus teha, et
 andise artikli siin kaotab oma maks-
 use. See oli reisu kord, mille kohta
 Fürstenberger ütles, et kuidas võib rah-
 vas tema riise unuda, kui 90.000 Eest.

last on juba uuesti omavalitselt ära taga. Nendest ja 100 õpetajast on 70 mehe all. Hene waimulikusid aga veel sausa palju. Nad rahvast edasi, ehk radus-wälja anti. Alles 1905 a. astub see südametunnis-tuse wabadus-maarsma. Lõuna-Eestis-haarsas see maarsma 1845-48 a., kuni Põhja-Eestis-alles 1883 a., sest, P.-Eestis-on rahwa haridus-palju madalamal, kui lõuna-Eestis. Siin oli näit. rät-sep sa kooliõpetajaks, kes lihula as-ja mervaldab.

Hene ametnikude aruannetest on näha, et hene maa on käinud Eestlari maa 250.000 inimest.

Lääne maal oli üldiselt rahvast 1896 a. 146.000-170.000. Ja seal oli 10% roopudust.

Lõuna-Eestis-ja Lääne on hene maa inimesi:

Pärnu maal	- 38.500.-
Raase " "	- 26.000.-
Wiljandi " "	- 17.000.-
Härnemaal	- 14.500.-
Tartu " "	- 22.000.-

Põhja-Eestis-on hene maa inimesi:

Lääne maal	- 10.500.-
Karju " "	- 7.000.-
Järva " "	- 1.045.-
Viru " "	- 3.000.-

Siin on Jõla pool vähem, kui Lääne pool. Ah-ke ronne oleks Põhja-Eestis-küsi Weneuruliini - 21.845 inimest. Lõuna-Eestis-umbes 121.800.

Alles 1905 a. antakse wälja südame tunnis-tuse wabadus, kuid endine mõju meelab veel praegu edasi. Peatasime selle juures pi-ma malt, sest see on laia ulatusega nähtus; mis sügawalt puudutab rahwa hinge.

Henekamisest wälis-agaralt ora Tallin-na kuberner Shohowski 1885 a. määras kinnituse määra mõis rahwaraadid wene ministereiumi alla. 1887 a. mõiti, hene meel saagu 3-5 õppeaasta jooksul kõrgi-maale õpetajaks. 1888 a. pandi maaile hene politsei. Kohitus-mõis wene meel.

Teisese-kähtsars-küsimus on wäli-politika. Meie ajalugu ja politika on aja kirjanduse ja ajalugu, sellel alal mitte arvamist ei saa olla. Selles-mõttes wõime kindlasti öelda, et Eesti on alati oma arenemises Lääne-Euroopaga samu pi-danud, sest et awalinud keelased on isse olnud ka ajakirjanikud.

Ajakirjandus-algas meil 1766 aastal. See ei olnud mitte päriselt ajakiri, vaid kirjuri arstiteaduse raamat. Ilmusid sel ajal ka veel teised toodangud. Root ja Kanapää praost Oldenroth and-sid 1806 a. Tartumaa rahwa mädalalohite

wälja. Seda ilmus 41 annet ja siis pandi tema nimi Tema ilmus just Austerlitsi lahingu ajal, kus siis me ründataid teelusid sellest lahingust põhjastatud oli. Seale talurahwa wabastamist annab Otto Willelm Maring 1821, 1823, 1825 ilmus moli aastat tema Maarahwa nädalaleht, 6 rbl. franko. Tema esmäärkiss on ebausu kaotada ja ristiusku laiendada. Seal mat. sub tema ka muid arju selgitada. Rahwas oli null wabastet, kuid tegelikult kestis arjus veel 50 aastat pärast seda. Maarahwa nädalaleht jääb aga lugija te puudusel seisma, sest temal ei olnud teisi raastööliisi, kui ainult Rosenbläter.

Ajakirjandusele pani aluse Jansen 1857 a. Tema sai mitmekordse nõudmise peale luba lehte wälja anda. Tema andis siis "Pärnu esimese Eesti aja kirja wälja" "Pärnu Postimees". Jansen oli ainult raastegelaseks wormi juures, kus tema 1000 marga aastaks palga saab. 1864 a. annab tema Tartus, Eesti Postimeest wälja. On arusaadaw, siis ka kolleegne wäist. kus Tartu ja Tallinna wahel. Tartu on 64 aastast es. sammunud kui Tallinna. Jansen on ka ühtlasi ärkamise aja kirjanik. Tema on wäge osaw jutumees. Tema oskab rahwa pärastelt kirjutada. Tema

leht laienes ruttu. Karsti ilmus sellele lisa: "Jutu tuba" ja pärast Missioni leht. Lugija te aru kositas alata ja ühes sellega ka lehe formaat. See on ärkamise aeg, kus elu wõlaks talupoja sees. Tuli suur lühke müsimusi päewanovvle. Jansen saab rahwa juhiks. Tema puuduliku haridust ai. tab märksa juba varaselt täiendada. Tema tütar Lidia Roidula. Sell ajal on näimas kooli reform. On kuulda, et mõned lapsed tahavad oma kooli maaoma pan. ma. See on kandi ja ortu kohtade ja nende lepingute ajajärk. Ka kirin on esiplaanile niistud. Eesti rahwa lugema Epistamis on Jansen su kohal. Ka põllutöö uuritab teda ja teib selle heast töid. Annab lehega kaasas ka lisa "Põllumees" wälja, kuid sellest ei tule palju karm. Seemale tuleb mõttesse põllumesle seltsid arutada. Kui tekkivad meil ka ja aastatel esimered põllumesle seltsid. Selle aja, Postimehe tähtsus on juba liig laialdane, nii et isegi sans lased, kes annast populäärseks tahavad teha, oma müsimusi mitmete arjade üle harrutawad. Fõljetööne toimetas Hiert ja hiljem Roidula. Selle aja ajakirjandus oli palju solidsem, kui praegune, selles mõttes on kolleegres ajakirjanduses palu.

väga vähe leida, sest tegelased olid väga kinnised.

Hajajooksul ilmus Tallinnas 1875 a. "Ristlinate ja pühapäeva leht", praost Hennemanni ja Helleni maastagevusel. Hellen oli enne väljaandja, siis tema järel daarmann, kes ka Tartus hakkas välja andma sama lehte.

Pööripäevaks sai 1878 a., kus Jakobson, Sakala ja omas Rändas loomis, teravaid murelaineid lööma hakkas Jakobsoni esimeste lehe ilmumiste tagajärjel kasvab tema opositsioon Eesti seltskonda. Jakobson tunnistas mõisi seniseid tegevlasi isamaa vääandjaks. Inimeste seas hakkas ka varsti arvamine maad võtma, et Jansen ja Hurt on nende vahelased ja kurjategijad. Nemad vahastatavasse mitmelele sõltit ja asemele astub Jakobson, kes Herre ja Treffner. Hurt pidi isegi ühe kirjatuksi pärast trakti maksma. Jakobson ütles esimesena avalikult välja, et meelis ja ameti asutustes peab olema Eesti meel. Saksa meelega sõrmuti. Jansen ei olnud enamalt julgenud mitte nii kõne meele olla, sest temal puudus kindel seljatagu. Jakobsonil oli aga Peterburis seljatagu kindel. Peterburis oli suurvõrre Askeem, kes tahtis, et sakslasi ümber saaks natuke pi.

gatud. Jakobsoni "Sakala" pandi 9 muusikainni, kuid pärast hakkas jälle ilmuma Jakobson, kes on olnud nagu mees, kuul 1882 a. Raskab ka siis "Sakala" oma senise tähtsuse. Praegu on tema aga ühe väine ja rahalise tähtsusega. Tema ei jäänud aga omal ajal mitte mõjuda. Tema lõi võitluse, mis viis meeni on restoma jäänud.

Kiit annab pärast Tartus "Zeitungi" välja, mille tagajärjel Tallinnas 1879-1881 a. ilmus "Tallinna sõber".

Kiit ilmus veel "Valgus", mis on vene rahduvustega. Tema on populaarne leht ja selatab vene hinge maast. Tema selatab, et mõismiselt tuleb mees Räst ära võtta. Sellega on siis tema maastatava leht.

Ilmus "Virulane", mille toimetajaks on Jaan Järvi, ja mis on tööliste leht. Tööliste organiseerimise pärast pandi leht minni ja toimetaja saadeti maalt välja. Pärast seda ilmus veel Harry Jansen aja kirjanduses" esile, kes loomitas oma kirjutusi, et Eesti lapsed ja sakslased peavad kerkim hoidma, muudke vene võim meelab neid ära. See mõte ei loonud aga midagi läbi. Pärast annab tema "Heimat" välja, kus ka Eesti sõjanduse katus valgus" tada. Terve mõismine seisus arub aga, tema vastu ja pea kaob tema ajakirjane.

ku põllust ja saab Zensurivõrre Politis.

Eelposel kirjutasime Eesti ajakirjanduse tegevust ja selle arengust 80 aastat. Sel korral tuli ajakirjanduses murranud Jakobsoni ilmumise ja ajakirjanduse põlvkond. See suhtetatsioon, mida Jakobson endale ette näeb, on sihtitud vene pausla. wistline wõlu vastu. Jakobson ilmub nagu meteor Eesti elusse ja kui tema oma sihtide teostamises mõige kõrgema tipule on jõudmas; sureb tema, oma järelle suurt puuduse tunnet ajakirjandusse jättes. Sellepärast waatamata, et tema wõrdlemisi lühikest aega teges on, lööb tema ajal suuri mureloansid, ja paneb noogu kolleegide haritlaste klassi rihama, neid rahwast jaotades. Poliitilises mõttes on see ka erapordelt meenuline ajajärn. Algasid wastastinused siindistused Jakobsoni ja Janzeni wahel, mis aeg ajalt inna mõnede murede muretsesid ja lõpuks katastroofiga lõpet. Wõitlus on selleks elis elus elus. Jakobsoni surmaga saab tuntawalt see elus; ja on teatawat tagasi minemist märgata. Jakobson ei leia omale mullalt energilisi järeltulijaid. Ilmuwad siin ja seal uued tema häälkandjad, mis aega sõis wähest tähtsust mängivad.

Ilmub „Halgu“, mida Rõu wälja annab.

Rõu oli senestuse poolhoidja. Siis ilmub veel teine leht.

„Virulane“, Jaak Järve wäljaandele, mis katsub linna rahwale siinjutada. 1888 a. J. Järve mõisteti Shchorssoi edepaneel rahwast aastaks maalt välja.

„Olevis“ ilmub Ado Grenzsteini wäljaandele, kes on kahtlemata väga haritud ja laia silmaringiga mees omal ajal. Peale selle annab wälja.

„Postimeest“ D. Hermann, pärast Janzeni Janeni ja Põrnus. Nii et siit näeme kuse nea ajalehti ilmuwat 80 aastat. Igale rahwarühmale wõi hiiel on oma leht ehk häälkandja olemas. Kui neid kõhemaalt silmitseda, siis näeme, et „Olevis“ on meist kõige tähtsamal kohal ja kõrgel seiswam leht, mille toetajad on Grenzstein. Hermann, kui karsus loomuga mees; ei ole ka mitte nii anderis; kui Grenzstein. Tema on ka sügawatundeline patriist, nagu el näis; Janzeni, sellep. loewat tema lehte ka suuremal määral lihtluraw; ja leht tõstab noogu aeg suure edusse.

Maatameste Häälkandja on „Halgu“ linnaimeste „-“ „-“ „-“ „Virulane“ karsameelse ajaleht on „Tallima sõber“, „Rändja“.

Kiljen aga ilmub veel suur noogu aja-

lehti: „Linda“, „Põlulilins Kirmaline“, jne.

Rõis need ajalehed aga en oma riiki-
daga ja rõõmudega väga aja meelred, ma-
ga selle kordne Eesti elu ise väga rõõmus
ja mitte karakaalus oli. Seame, et Aleksan-
der i valitsuse lõpu poole, ja Aleksander
ii valitsuse algul, tuleb naene venestuse
ajajärge. Kene need pannakse igale poole
ja igasse asutusse erimeele kohale. Kõ-
lurad ematime umbkaesed venelased.
Koolides ei tohi ülevõtta Eesti mitte mai-
su sels. Arjajamine ja õpetus „sünni-“
wad vene waimus ja vene keeles. Kene
uue ja need oli nii austuses ja igas-
pidi temaga austusväärtiselt ümber käi-
ma. Kes julgus usku pilgata, ehk mille-
gi vene maigulise mõtuse kohta midagi
muigawalt käherdada, sai koha jala.
meid karistatud ülemuse poolt, isegi
kuui Siberisse saatmisele. Sellest siis
tulab, et talupool harras Wenet inna
nõuawamalt ja rohkem vihkama ja har-
kab rohkem oma veriwaenlase Saks-
tega. Kõrge hoidna. See on siis aja-
järge, kus talupool ja mõisnik ükstei-
sest wastamisi hakkawad arm saa-
ma.

Kuuresti weneastamine wattu wõitlemi-
sest on naasa aidanud, Eesti Riija-
meeste Sells: mis asutatakse 1870a.

Tema ei muretsud ellu mitte Tartus; waid Hel-
mas. Seal walitakse roomikirja. Kes selle
selli põhimõtted pidi välja töötama. Room-
kirja walitakse kolm liiget: Jansen, Hurt
ja Jansoon.

Jansen räägib eneselt poolt põhimõtted
üles; et selli peab eestkätt just muretsema,
et koolile püüduwad õpetamatus saama
mõtte muretselud, sest ilma õpetamatu-
teta ei ole kool ja tulewase Eesti keel
kool, mitte muretselud. Tema, kui rahwale
ja nimelt lihtsarahwale, mõige ligemal sei-
sen, tundis seda tarwidust.

Hurt talub, et Riija meeste Sells asun-
õpetatud Eesti selli asemel. Sells peab
Eesti keelt uurima ja grammatikat välja
töötama, kuid peab uurima ka rahwa
ajalugu.

Jansoon ütleb, et selli ümber on tar-
wis koguda mõin Eesti haridlased ja ni-
meti maa kooliõpetajad, kuna nende kau-
du on minge mõju avaldada rahwa pea-
le.

Nagu siit näeme, tahtis igasuguseid
sarnaselt wõil tegevuskawa ara määra-
ta, nagu tema ise loomu kohane oli. Lõ-
puks jõutakse ühisele otsusele ja kõi-
kars põhimõtted kokku, millel tulewase
Eesti Riija meeste Sells oma tegevuse peab

raajama

1). Tema mees on muretseda rahvale so-
halise tähtsusega sündsuid seeliraa-
matuid. (Mitte vaimuliku ringis).

2). Tema teadur-lirne töid ja selle võist-
lus wälja kuulutada. Selts peab oma-
le raamatusegu arutama. Peab
astuma teiste sarnaste seltsidega
sõja vahetusse. Peab andma wälja
igal aastal kasta raamatu, kus
seltsi aruanne aasta kohta ja te-
ma tegemise ühele kaks kanti.

Eestseisuse reisirakmoos:

Sarnane lühimate
kohas ole sellep.
läbi wõidud, et koh-
rema aruvalist presi-
diumi seaduse saada.

Auliismed.
duerimees.
tema abi
presidium.
abilist
Riigataimetaja ja
tema abi
Rassapidaja ja
tema abi.

Presidium walitakse kolme aasta pea-
le. Koosseisus saavad olema Tartus:
Aasta peab olema maa aasta sead-
kust. Koosseisus mees: peab olema Eesti
mees ja president peab olema eestlane.
Need wõimused pühakid olid need, mis
selle seadusega lõpetusid. Paljud täht-

sad saadlased ja saadab ilised jäid mind
seltsist se male, sellest sunem aruvali suurt
saadabi loote. Eesti Riigimeeste Seltsi
arutajast oleks nimetada:

Flurk, Jansen, Stern, Treffner, Blumberg,
hulk mõtteid maalt. Siis, Herlemann,
Jasobson, Adamson, Grenzstein, Abel, j.t.

Seltsi tegelasi oli suu lühike lühikast,
muid ka maalt on saanud hea mõju saad-
kõlivi temol. Alles 1874a. nimetatase
seltsi põhikirji ja wõidakse seltsi tege-
wust alustada.

Esimene arutajate koosseis peetakse
ära 1873 aastal. Seltsi eestseisusesse wa-
litakse: Aupresidendiks - Kreutzwald.

Presidendiks - Flurk.

Aupresidentideks - Jasobson
- Eizenschmidt.

Auliismediks - Jansen.
- Ruhlbar.

Näeme juba siin, et nohe alguses wõ-
tab asi terawa kuju. Presidendiks Flurk
ja abiks Jasobson, kuna auliismediks
Jansen ja teine Jasobsoni pool. Otsus-
tatakse läbirääkimise astuda teiste selts-
sidega kirjaliselt, mille peale siis ka
5 seltsi nõus on kirjawaletusse astuma.
Wende seast: "Soome kirjariisude
Seltsi" õpetatud Eesti seltsi ja Riias j.t.

Kelts algas siis ka varsti oma põhimõtte-
te teostamisest. Kelts hakkab koostama
matuid wälja andma. Jätkuvad kaame-
tus:

Mõistlikus keharendaja - Õp. Kallas.
Pool kooli pühelaid - Õp. Kallas - keh.
(kanduse ülesandeid).

Kodu kool - Jürmann.

Wõimlemiseraamat - Hurris.

Reiner Aleksandri elul. - Werra.

Lauluõpetus - Grenzstein.

Geomeetria - Kapp.

Pildid isamaa rändmüst. - Hurt.

Kel wüsil saadi osa ~~koost~~ koostama.
tuid nooriku, mis - rüni 19 a. 3. on märke.
wad. See ei rahuldanud aga Jakobso-
ni mitte raugelt. Tema algusest saa-
dis ei meeldinud see, et Hurt seltsi
esotses on. 1879 a. walimistel on Ja-
kobsoni mõju väga suur, et teda
walitakse ja abiks Werra. 1881 a. on
kõige rohkem, sest seltskond lahkus
kaheks. Walimistel on juba ette näha,
et Jakobson wõidule saab. Eestseisu-
seks walitakse ainult Werra ja Ja-
kobson. Jakobsoni soovitusel wae-
takse enne koostamist 48 uut lüiget wä-
tu, kes siis ka kõige walimistel te-
ma poolt hääletawad. Presidendiks

walitakse Jakobson, 94 häält poolt. Suur
hulk lüsimid selle peale lohkub sellest
õialgu arwati, et selts jääb, mitmete
tähtsate meeste lahenumisel, tege wõimekus-
ja vähe produktiivsus, kuid see ei ol-
nud mitte nii. Seltsist lahkuwad Werra.
Treffner, Rihler ja Krentzwaldt. Hurt tim-
matarse koostu seltsi nimekirjast maha.
Kirjutiini eest, mida tema laimawalt oli
kirjutanud seltsi kohta.

Jakobson mõne aja ajas seltsi elu
väga elavaks ja tema lüigete arv kas-
was iga päewaga. Tema tege is energi-
selt tööd, kui ka tema kaastöötajad, nii
et sõnariigimise, mida alguses arwati,
juttugi ei wõinud olla, ette ümber pöör-
dukt, jõudis selts oma tegevuses Jakob-
soniga oma kul minatriiconi punkt.
1882 a. on lüigete arv - 1130, mis harulda-
selt suur oli. See näitab meile ka seda,
et Eesti liigitud alar - jõudrasti ede-
neb ja kasvab. Kelts ostab emale Jaani
kõnawalle maja, 15.000 rubla eest. Pea-
le Jakobsoni surma tuleb nähtaw pöö-
ne ja tagaspidi minen seltsis nähtaw-
võlle. Lühemate arv hakkab alata ka-
hene ma. Mõni aasta hiljem surevad
Werra ja Runder. Jääb järele ainult
H. Treffner. See on rahwamees. Tema kat-

sub relleri elu edendada ja elevust lüua. Panel muusika üldiselt mängima ja panel kaabul õhtuid laime. Kuid see on reia vähe väärtuslik ja oli ette näha, et relleri ränge jääb Sniffner nähes, et arjast mida gi välja ei tule, laskub seega sarti oma esi-mehe kohalt. Tema asemel astub Hermann, Sõnara-mehe-katuse-koigipidi omad jõud süü narkesse panna ja relleri edendada, kuid kõigist katseist hoolimata pidid need tagajärjetuks jääma. Lõpuks lä-
 heb relleri elu väga soovituslik. Mõned aastat enne 1893 a., ei ole aastast reet-
 si aruannet enam ministeeriumile ette kantud. Kõik siis ma rell pulus relleri tegevuse lõpetatuse loeb. Tema panel relleri nimmi korralduste ja loharuse tein, mis relleri-walitses. Nii nanges-
 elu võimekine relleri, kuttu kui päike. me, mis talve ajal lühikese aega seis-
 kob. See oli kirjameeste relleri surm, mis-tingitud oli parteilisest liitumise-
 rest kahe poole wahel, milleks relleri-
 jagunes.

Kui meie seda tegevust waatame, mida tema oma lühikese elu mas-olu ajal, ära on teinud, siis näeme, et siie suur töö oli Eesti kultuuri ilma-
 alguks. Tema on wälja annud meeli-

naamatuid, mis: Eesti 20 a. 3. pätya pane-
 wad on olund. Alles ütre on relleri-wälja
 annud 34. K. K. kirjandust, mis-kuur so-
 gu on teile aja kohta. See on tema tege-
 wimast tööst leane. mälestusmargina-
 mile järele jäänud. Esimese 10 a. jook-
 sul, on relleri-iseäranis wiljane olund,
 kui Janseni partei ma veel relleri-oli.
 Wimelet on relleri-alle 10 a. jooksul wälja
 annud 54 naamatud. Janseni ajal
 aga mahanes paljude tähtsate naastö-
 tajate aus Janseni-ga es oleas; relleri-
 on siin ilmutate naamatule aus märke-
 ra vähem ja teib roogu summas 27 naa-
 matut wälja. Need naamatute rogu on
 jäänud E. R. muuseumi. Seale Murti lah-
 rumist relleri, tema oma rahwalaulu-
 de rogu ja wanawara relleri alal on-
 nal Soome kirjanduse relleri. Kui
 meie seda tegevust waatame, tema lühikese
 elu jooksul, siis näeme lõpuks, et
 rogu relleri ajal on intelligent-kestud
 segasis-põhimõttele töötanud. Iis on
 maaga seega kestnud.

Alles Tõnirvoni ilmunisega 1836 a. on
 Eesti rahwa põhimõtteid selgemalet illes-
 seedma hakatud. Tõnirvoni warsti Alen-
 sandri rooli mõte, mida taheti elita-
 da Alexander II mälestuseks. Aga ma

see elevõte millen juba 100.000 rubla line kapital kokku oli saadud, si lüüsi veel läbi. Jansonini järeltulijad partei-mehed karmitasid selle raha lõpus-sellena, et nad sellega üles elitaksid ühe kima rooli.

Janson oli alalises viis Jansoniga. Tõesti kui hakkati 1869 a. laulupeidu mõtet mõelutama, oli Janson sün vastu. Laulupeidu pandi 30 a. mälestu-se puhul sijukest wabanemisel toime. Sellest on nähtu jagunenud, kuid tema rändis ka palju positiivset vil. ja 80 a. kuni 90 a. on selgust ja ümbne poliitika ajamise ajajärk. 60. mal ajal algas ka rändinõutade päri-sestamine, mis waga rahwast nur-mab, sest ränditakse igal võimalikul viisil raha kokku saada, et tarvi-list oota summat maretada. Tuleb sel-le tagajärjel suur negatiivne rahwa elus. Tema jääb kõnksiks, tagasihoid-liksus. Samasest seisustest jääb tema kuni 1905 a. Alles sellel aastal hakkab rahwas vaatama jälle oma siguste peale rahwast tundekuna pilguga. See toob uut liikumise hea-gu raaga rahwasse. Toob see aeg ka negatiivseid mõtusi, enesega kaasa,

nimelt wõranduse raiskamise näol, kuid see on paratamata ja mõõdapärase mõte nähtu. Peab ütlemä, et siin nähtu nph. vas jälle üle hulga aja oma rügemist jõudu, millega oma suured eesõigused juba omale wõitis. Alles sellel aastal sai tööliste klass omale ka õiguste laiendust, mis muudu kuni siiani kema eest lusus oli seisnud. Alles sün omandab Eesti lase omale rüda, metunnis-tuse wabaduse. Eln hakkab juba hea-pis-leistel sihtidel ja püüetel arene-ma Eesti pinnal. Restab küll veel hulka aega ära, enne kui Eesti iseseisvuse mõte enes-käies-ulatusest kaiti puhkeb ja kus wana Eesti waim elule ärkab. Restab sellel ajal veel wene waim igal pool tuntawalt edasi, kuid see ei ole enam nii walitsev waim-line, kui enne. Alguigi et Janson on rõõwa ja maha kätib, mis wähegi ennist kaawi elu wana wene traris-mi rõõgutada püüas. Kuid siiski on meeskel julgust ja oskavad rahwa-le ka teeriju ridade wahel edasi anda, millest krenser mõõda libiseb oma punase lindiga. Sellel ajal ha-matakse mõtteid sinust ridade wahel

riigutama, millega ka rahvas ära har-
jub, ja neid mõtteid oskab rääki püüda.
1900 a. ümber hakkavad juba ilmnema
meie omad pangad ja laenu ja keiu
ühirused, mis rahva ülesõrused kapi-
talit kerku rookub ja sellega majandus-
lisi ettevõtteid määra silab edasi
saada, määramisel juhtumisel. 1905
a. manifesti järel võib Eesti keeleid
koosle avada. Tervitavad ka meie riin,
võne keelede keelidega, Eesti erasoo-
lid rõõmuti. Tervitab Tartusse, kui
ka mujale linnadesse ja alevitesse
suur arv hariduskeelse, kes igäi-
nendest oma pääülesandeks näeb se-
da, et keel rääma panna. Need kee-
lid panevad kindla alus põhja tule-
vaste kaba Eesti. Ehitatakse rui-
med progümnaasiumid, kus Eesti ke-
luseja laps võib ennast ette valmis-
tada. Keelid on nelja klassilised,
ühes kolme ettevalmistus klassiga.
Nii et rook keeli kurruks kestab 7
aastat. Tervitavad keelid on alati
elujõulised elund ja need õpilased,
kes keelt välja tulevad, on alati
tõsiselt isamaa poegadega saanud
ja jäänud, sel selged riigid silma

ees. Ühes sellega areneb edasi ka haridus-
lise tasapinnaga. Majandusline jõu-
guin on rook selg määgata juba teatud
tasapinnalust selglast teisu.

Teole 1905 a. on keelide aretamine suu-
ne looga räämas. Ühisõnndlised alal
soome erakujut. Eestlane hakkab enne
rookem oma mää. peremeheks ja rui-
mistab oma rook ründate aretustega,
mis oma tarvilikkusega temale suurt
abi annab. Guin areneb välja ka vori-
ti juba keelkõnna mõle ja mää tarve
varsti, et rook keelkõnnd oma kuvi-
de rookaselt jaguneb klassidesse. Kaba-
peal libiseb suure majandusline ja ka
riigandusline keerkõht Tallinnasse,
mis keelitab varstelu oma vahel. Olya
ruidas on, kuid ruipline keerkõht
on enne Tartusse jäänud ja saab ka
edaspidi riin olema, kus tema üli-
keel, suure kammiku külje all, oma
rookumaa poegi elu väätluse ette val-
mistab, Eesti rahva ja tema aate lert.
Eesti aja riigandus on isäkraatist pui-
ru räämud. Samalt Pärnus, Postimees,
riis Tartus ja Tallinnas. Wenes kamaise
ajal on jäänud Eestlane oma ise-
reis ruse mõlet, mis varaselt juba tar-

kannud, põues-kaandma, kuid wälja-
 mised ei olnud omati mitte luba. Et te-
 ma sellest enmast reespistiselt kui ka
 wäliselt ammugi alla walmistunud on,
 seda mäeme meie nohe wene revolutsii-
 seni algus. Kui Peterburis teaar nunn-
 tatud oli, hakkati ka meil iseralise pa-
 lawiruga inereiwust õulama. Eimene
 moosika sellest arjas-pesti ära nohe
 Fortuuna tänawal. Sealst läks see kui
 kulutusi laiali ja wõitis nii sügawalt
 wõimui, et seda juba müüd lammalada
 wõimatu oli. Bestlane tundis enese õig-
 ne olevat, püha õiguse, oma Ema-
 maa eest, mida tema oma wene ja hi-
 giga on niisutanud, enese olevat ja
 tema sellel maal peremee, mal mindel
 wene on oma tulewiku ääres, et tema
 püha head wilja kannab ja see wili on
 euhande wõitred wilja kannud. Eesti
 on isereisew ja jääb sellest. Kraut-
 waldi sõna peab olew on täide lõimud:

„KAUGELT NÄEN KODU KASWAMA.“

L Ö P P.